

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Юридичний факультет
Кафедра цивільного, господарського права та процесу

РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять для студентів
спеціальності 081 «Право»
спеціалізацій «Адміністративна юстиція (Суд. Публічна адміністрація та
антикорупційні органи)»; «Кримінальна юстиція (Суд. Прокуратура.
Адвокатура)»; «Цивільна та господарська юстиція
(Суд. Нотаріат. Правова допомога)»

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри цивільного,
господарського права та процесу
Протокол № 4 від 24 жовтня 2018 року

Римське приватне право. Методичні вказівки до семінарських занять для студентів спеціальності 081 «Право» спеціалізацій «Адміністративна юстиція (Суд. Публічна адміністрація та антикорупційні органи)»; «Кримінальна юстиція (Суд. Прокуратура. Адвокатура)»; «Цивільна та господарська юстиція (Суд. Нотаріат. Правова допомога)» / Укл.: Козинець І.Г. – Чернігів: ННІ права і соціальних технологій ЧНТУ. – 2018. – 56 с.

Укладач:

КОЗИНЕЦЬ ІРИНА ГАВРИЛІВНА, старший викладач кафедри цивільного, господарського права та процесу

Відповідальний за випуск: КОЛОДІЙ ІННА МИКОЛАЇВНА, завідувач кафедри цивільного, господарського права та процесу, кандидат юридичних наук

Рецензент: ПУЗИРНИЙ ВЯЧЕСЛАВ ФЕОДОСІЙОВИЧ, професор кафедри трудового права, адміністративного права та процесу, доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО»	6
1.1. Тематичний план навчальної дисципліни «Римське приватне право».....	6
1.2. Структура навчальної дисципліни.....	10
1.3. Система поточного та підсумкового контролю з навчальної дисципліни «Римське приватне право»	11
2. ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	13
Семінарське заняття 1. Предмет, система та джерела римського приватного права. Суб'єкти римського приватного права	13
Семінарське заняття 2. Сімейні правовідносини у римському приватному праві.....	18
Семінарське заняття 3. Загальне вчення про речове право. Право власності	21
Семінарське заняття 4. Володіння. Права на чужі речі.....	25
Семінарське заняття 5. Зобов'язальне право як інститут римського приватного права.....	28
Семінарське заняття 6. Договірні та позадоговірні зобов'язання у римському приватному праві	34
Семінарське заняття 7. Спадкове право як інститут римського приватного права.....	39
Семінарське заняття 8. Римський цивільний процес.....	43
ЛІТЕРАТУРА.....	48
ДОДАТКИ.....	52

ПЕРЕДМОВА

Римське право, як і римська державність, належить до тих споконвічних культурних, політичних та юридичних цінностей, які і через багато століть після їх створення вражають своєю грандіозністю. Переживши століття, воно стало могутнім фактором вдосконалення правових систем багатьох країн і народів.

Виходячи з цього, вивчення римського приватного права представляє не тільки історичний інтерес, але й є основою для опанування сучасного права.

Будучи фундаментом загальної теорії сучасного цивільного права, римське приватне право формує юридичне мислення, розвиває здібності та навички правового аналізу, є прикладом того, як удосконалювати право на принципах справедливості і гуманізму.

Навчальна дисципліна «Римське приватне право» (латинською - *jus romanum*) передбачає можливість ознайомлення з античною правовою культурою, її впливом на розвиток сучасної цивілістики і ставить за мету підготувати студентів до вивчення ряду основних та спеціальних цивілістичних дисциплін.

Предметом вивчення дисципліни «Римське приватне право» є: основні принципи, доктринальні засади, правові джерела, окремі поняття, терміни, визначення, дефініції, юридичні категорії та інститути римської держави та права, особливості рецепції римського права та правового регулювання публічних і приватно-правових відносин, які зберігають своє науково-практичне значення під час аналізу та розробки сучасного праворозуміння.

Основною формою засвоєння студентами знань з римського приватного права є семінари.

Під час занять студенти залучаються до активного обговорення широкого кола питань із римського приватного права, вчать творчо мислити, пов'язуючи теоретичні положення із правозастосовною практикою, аргументовано відстоювати свою точку зору, чітко формулювати висновки та відпрацьовувати професійну риторичку.

Семінарські заняття проводяться з використанням різних форм та методів контролю знань студентів: доповіді, експрес-опитування, доповнення відповіді, вільна дискусія, співбесіда, обговорення рефератних повідомлень, розв'язання казусів, виконання самостійних і контрольних робіт, індивідуальні завдання тощо.

Активність семінару залежить від якості самостійної підготовки студентів. Підготовку до семінару слід розпочати з усвідомлення завдання по кожному з них. При цьому необхідно переглянути конспекти лекцій курсу, де висвітлені найважливіші аспекти римського приватного права. Після цього студент приступає до вивчення рекомендованої навчально-методичної літератури, першоджерел, найважливіші з них конспектують у робочому зошиті. З метою узагальнення опрацьованого матеріалу вони мають скласти розгорнутий план чи тези виступу.

На семінарських заняттях студенти повинні проявляти активність, висловлюватися чітко, коротко викладаючи зміст питання. Допускається користування своїми записами, надрукованими першоджерелами.

Учасники семінару зобов'язані уважно слухати виступи, при потребі ставити запитання, відзначати помилки, вносити необхідні поправки, розвивати далі суть проблеми.

У кінці семінарського заняття, а якщо необхідно, то після закінчення розгляду окремого питання теми семінару, викладач підводить підсумки обговорення по даній проблемі. Теми рефератів, тести та казуси до кожного семінарського заняття даються викладачем в індивідуальному порядку.

Рівень знань, підготовленості, ерудиції, активності студентів на семінарах оцінюється викладачем самостійно. З основними вимогами щодо підготовки до семінарів, порядком оцінювання студенти ознайомлюються на першому занятті.

У ході самостійної підготовки можуть виникнути труднощі у розумінні окремих питань із римського приватного права. У таких випадках необхідно звернутися за консультацією до викладача, який читає лекції або проводить семінарські заняття.

1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО»

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни «Римське приватне право»

Змістовий модуль 1. Загальні положення римського приватного права

Тема 1. Предмет, система та джерела римського приватного права

Поняття римського цивільного права та історія його становлення. Історичне значення римського права. Відмінність приватного права від публічного. Рецепція римського права.

Основні системи римського приватного права. Цивільне право і право народів. Зміст права народів. Взаємний вплив цивільного права і права народів. Преторське право. Роль і значення римського приватного права для розвитку сучасного цивільного права. Його вплив на становлення цивільного законодавства сучасних правових систем. Вплив римського приватного права на науку цивільного права.

Поняття та види джерел римського приватного права. Періодизація Стародавнього Риму. Джерела виникнення і змісту римського приватного права. Джерела правотворення в Стародавньому Римі. Джерела архаїчного періоду. Джерела класичного періоду. Джерела імператорського періоду. Звичай як джерела римського приватного права. Закони як джерела римського приватного права. Постанови сенату як джерела римського приватного права. Едикти магістратів як джерела римського приватного права. Конституції принципсів як джерела римського приватного права. Імператорські конституції як джерела римського приватного права. Діяльність римських юристів та її вплив на формування джерел приватного права. Кодифікація Юстиніана. Поняття кодифікації. Завдання і процес кодифікаційних робіт. Результати кодифікації Юстиніана. Поняття Інституцій. Інституції Гая. Інституції Юстиніана.

Тема 2. Суб'єкти римського приватного права

Основний поділ населення Римської держави на вільних і рабів. Поняття суб'єкта римського права та цивільних правовідносин. Поняття особи. Поняття, основні елементи та складові правоздатності у римському приватному праві. Втрата і обмеження правоздатності. Поняття, основні елементи та складові дієздатності у римському приватному праві. Поняття цивільної честі. Поняття опіки та піклування у римському приватному праві.

Правове становище римських громадян. Правове становище рабів. Поняття рабського пекулію як форми експлуатації рабів. Правове становище латинів. Правове становище вільновідпущеників. Правове становище колонів. Правове становище перегринів.

Зародження юридичних осіб. Поняття юридичної особи та її правові ознаки. Юридичне положення колегій, муніципій, фіска, благодійних установ. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб. Відмінність правоздатності фізичних осіб від правоздатності юридичних осіб. Припинення правовідносин юридичних осіб.

Тема 3. Сімейні правовідносини у римському приватному праві

Поняття сім'ї у римській державі. Поняття та види споріднення у римській державі. Агнатське та когнатське споріднення. Поняття шлюбу у римському приватному праві. Види шлюбів у римському приватному праві. Шлюб із чоловічою владою. Шлюб без чоловічої влади. Умови вступу в шлюб. Припинення шлюбу. Конкубінат.

Майнові відносини подружжя. Інститут приданого. Батьківська влада у сім'ї. Межі та зміст батьківської влади у Стародавньому Римі. Правове становище дітей. Причини поступового розширення майнових прав підвладних дітей. Пекулій і його види. Майнова правоздатність підвладних дітей у праві Юстиніана. Узаконення і усиновлення. Припинення батьківської влади. Поняття емансипація.

Змістовий модуль 2. Речове, зобов'язальне та спадкове як інститути римського приватного права

Тема 4. Загальне вчення про речове право. Право власності

Поняття речового права. Поняття зобов'язального права. Відмінність речового права від зобов'язального. Поняття речей. Речі манципні і речі неманципні. Речі тілесні і речі безтілесні. Речі рухомі і речі нерухомі. Речі, що знаходяться в обороті, і речі, вилучені з обороту. Речі родові і речі індивідуально визначені. Речі подільні і неподільні. Речі споживні і речі неспоживні. Речі прості і складні. Поняття плодів, доходів і майна.

Поняття права власності. Виникнення і розвиток інституту права власності у Стародавньому Римі. Зміст права власності. Право володіння. Право користування. Право розпорядження. Квіритська власність. Бонітарна власність. Провінційна власність. Власність перегринів. Злиття усіх форм власності і виникнення поняття приватної власності. Право спільної власності. Поняття та види набуття права власності. Первісні і похідні способи набуття права власності. Окупація. Скарб. Специфікація. Набуття права власності по давності. Злиття і змішування. Набуття права власності за договором. Манципація. Уступка права. Традиція. Набуття права власності шляхом спадкування. Речові позови захисту права власності. Віндикаційний позов. Негаторний позов. Публіціанський позов.

Тема 5. Володіння. Права на чужі речі

Поняття володіння. Поняття держання. Володіння законне і незаконне. Володіння добросовісне і недобросовісне. Поняття похідного володіння. Поняття прекарію. Поняття застави. Поняття секвестру.

Виникнення володіння, зміст володіння та припинення володіння. Захист володіння. Посесорний захист. Петиторний захист. Відмінність посесорного захисту від петиторного. Володільницькі інтердикти. Інтердикти для утримання наявного володіння і інтердикти для повернення втраченого володіння. Види інтердиктів.

Виникнення, поняття і види прав на чужі речі. Поняття сервітутів. Види сервітутів. Зміст сервітутів. Земельні сервітути. Особисті сервітути. Набуття і втрата сервітутів. Захист сервітутних прав. Емфітевзис. Суперфіцій.

Застава та її форми. Поняття та зміст іпотеки. Правове становище заставного кредитора. Право продажу заставленої речі. Встановлення декількох заставних прав на одну і ту ж річ.

Тема 6. Зобов'язальне право як інститут римського приватного права

Поняття зобов'язання та зміст зобов'язання. Підстави виникнення зобов'язань. Поняття юридичних фактів та їх значення у римському приватному праві. Класифікація зобов'язань. Сторони у зобов'язанні. Заміна осіб у зобов'язанні. Перехід зобов'язання за спадкоємством. Поняття та зміст цесії. Зобов'язання з кількома кредиторами або боржниками. Поняття та види правочинів.

Виконання зобов'язання. Заміна виконання. Час та місце виконання. Спосіб виконання. Наслідки невиконання зобов'язання. Особиста і майнова відповідальність боржника. Умови відповідальності. Звільнення боржника від відповідальності. Забезпечення виконання зобов'язань. Припинення зобов'язань. Оновлення зобов'язання (новація). Залік (компенсація). Неможливість виконання зобов'язання.

Тема 7. Договірні та позадоговірні зобов'язання у римському приватному праві

Контракти як найважливіші підстави виникнення зобов'язань. Односторонні та двосторонні договори.

Умови дійсності договорів. Зміст договору. Суттєві, звичайні та випадкові умови договору.

Поняття контрактів і пактів. Вербальні контракти, їх види. Літеральні контракти. Реальні контракти (позичка, позика, поклажа). Консенсуальні контракти (купівля – продаж, найм, товариство, доручення). Умови виникнення права вимоги у консенсуальних контрактах. Безіменні контракти. Пакти та їх види у римському праві. Захист прав, що виникають із контрактів та пактів.

Поняття делікту. Правопорушення публічні та приватні. Розвиток позадоговірної відповідальності в римському праві. Зміна призначення штрафу.

Окремі види деліктів: крадіжка, пограбування, протиправне заподіяння шкоди, образа особи та ін.

Поняття квазіделіктів. Відповідальність судді за неправильне рішення. Відповідальність за «виставлене та підвішене», відповідальність власників готелів та кораблів за дії слуг.

Поняття квазіконтрактів, зобов'язання, що виникають із квазіконтрактів, відповідні позови. Безпідставне збагачення. Ведення чужих справ без доручення.

Тема 8. Спадкове право як інститут римського приватного права

Поняття і види спадкування. Універсальне і сингулярне спадкоємство. Спадкодавець і спадкоємці. Спадкове майно. Основні етапи розвитку римського спадкового права. Спадкування за старим цивільним правом. Спадкування за преторським едиктом. Реформи спадкового права Юстиніаном.

Спадкування за заповітом. Порядок укладення заповіту та його форма. Умови дійсності заповіту. Зміст заповіту. Спадкоємці за заповітом. Право на обов'язкову частку. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку.

Спадкування за законом. Агнатське споріднення як основа спадкування за законом. Поступове визнання принципу кровного споріднення. Реформи претора. Спадкування за законом у період імперії. Випадки спадкування за законом. Коло спадкоємців за законом. Спадкування по праву представлення.

Поняття відкриття і прийняття спадщини. Спадкова трансмісія. Необхідні дії для прийняття спадщини. Наслідки прийняття спадщини. Принцип необмеженої відповідальності за борги спадкодавця. Обмеження цієї відповідальності в період Юстиніана. Позови про спадщину. Виморочна спадщина. Легати. Поняття і види легатів. Фідеїкоміси. Обмеження свободи призначення легатів і фідеїкомісів.

Тема 9. Римський приватний процес

Додержавний захист порушених прав. Самоуправство як первісна форма захисту прав. Самозахист як спосіб запобігання порушенню прав.

Виникнення державного суду. Становлення державної форми захисту порушених майнових прав. Судді та судочинство. Загальна характеристика та види цивільного процесу.

Загальна характеристика та форми легісакційного процесу. Загальна характеристика формулярного процесу. Значення та складові частини преторської формули. Загальна характеристика екстраординарного процесу.

Поняття цивільного позову. Види позовів: позови суворого права; позови доброї совісті; позови за аналогією; позови з фікцією; речові та особисті позови. Надання доказів. Захист та заперечення проти позову.

Форми преторського захисту: інтердикти, стимуляція, реституція, введення у володіння.

Поняття та зміст позовної давності. Відмінність позовної давності від законних строків. Перерва перебігу позовної давності та її підстави. Припинення перебігу позовної давності.

1.2. Структура навчальної дисципліни

Таблиця 1.1 – Розподіл обсягу годин за темами і формами вивчення

№	Назви тем змістових модулів і тем	Кількість годин для денної/заочної форми навчання			
		Лекції	Семінари	Самостійна робота	Разом
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1. Загальні положення римського приватного права					
1.	Предмет, система та джерела римського приватного права	1/0,5	1	7/9	9/9,5
2.	Суб'єкти римського приватного права	1/0,5	1	8/10	10/10,5
3.	Сімейні правовідносини у римському приватному праві	2	2	7/9	11/10
Разом за кредитом 1		4/1	4	22/28	30/30
Разом за змістовим модулем 1		4/1	4	22/28	30/30
Змістовий модуль 2. Речове, зобов'язальне та спадкове право як інститути римського приватного права					
4.	Загальне вчення про речове право. Право власності	2/1	2	6/9	10/10
5.	Володіння. Права на чужі речі	2	2/1	6/9	10/10
6.	Зобов'язальне право як інститут римського приватного права	2/1	2	6/9	10/10
Разом за кредитом 2		6/2	6/1	18/27	30/30
7.	Договірні та позадоговірні зобов'язання у римському приватному праві	2	2/1	6/9	10/10
8.	Спадкове право як інститут римського приватного права	1	2/1	7/9	10/10
9.	Римський цивільний процес	1/1	2	7/9	10/10
Разом за кредитом 3		4/1	6/2	20/27	30/30
Разом за змістовим модулем 2		10/3	12/3	38/54	60/60
Всього годин на дисципліну		14/4	16/4	60/82	90/90

1.3. Система поточного та підсумкового контролю з навчальної дисципліни «Римське приватне право»

Важливим елементом навчального процесу при вивченні дисципліни «Римське приватне право» є поточний та підсумковий контроль рівня знань студентів, що свідчить про засвоєння вивченого матеріалу, рівень підготовки студентів для виконання передбачених завдань. Контроль знань дозволяє оцінювати та вимірювати здобуті студентами в процесі навчання знання, уміння та навички, відіграє важливу роль у забезпеченні належного рівня підготовки фахівців.

Поточний контроль проводиться шляхом спілкування зі студентами під час лекцій, семінарських занять та консультацій, рішення тестів, казусів, під час виконання самостійної та контрольної роботи та опитувань студентів під час заслуховування рефератів та звітів про виконання індивідуальної роботи.

Після завершення розгляду змістових модулів №№1-2 проводяться модульні контрольні роботи, за результати написання яких виставляються модульні оцінки. Варіанти завдань до модульної контрольної роботи знаходяться в пакеті документів на дисципліну.

Бали, які набрані студентом під час поточного контролю, дораховуються до модульних оцінок. Підсумкові оцінки доводяться до відома студентів до початку сесії.

Підсумковий контроль включає модульний та семестровий контроль.

Семестровий контроль із римського приватного права проводиться у формі диференційованого заліку у терміни, передбачені графіком навчального процесу і оцінюється за національною шкалою та шкалою ECTS.

За виконання всіх видів робіт, що виконуються протягом семестру студент може набрати до 60% підсумкової оцінки і до 40% підсумкової оцінки – на диференційованому заліку.

Критерії оцінювання участі у семінарському (практичному) або індивідуальному занятті (відповідь з питань семінару, питань для самостійного опрацювання, розв'язок задачі тощо), оцінюються в 5, 4, 3, 0 балів, зокрема:

- 5 балів – повна відповідь на поставлене питання; студент вільно орієнтується в матеріалі, здійснює порівняльний аналіз різних теорій, концепцій, робить логічні висновки та узагальнення, правильно та доречно вживає юридичну термінологію, демонструє знання законодавчих актів України з питань податкового права;

- 4 бали – відповідь потребує невеликих уточнень; при написанні контрольної роботи допущені незначні помилки;

- 3 бали – відповідь потребує суттєвих доповнень; студент плутається в юридичній термінології та не може відповісти на уточнюючі запитання через недостатнє опрацювання матеріалу, у нього виникають труднощі при аналізі податково-правових норм, відносин та законодавства;

- 0 балів – відповідь не по суті; край обмежена відповідь.

Опитування кожного студента повинно бути проведено не менше ніж 2 рази на протязі семестру за умови регулярного відвідування студентом різних видів аудиторних занять.

Модульна контрольна робота передбачає виконання двох блоків завдань:

- перший блок – тестові завдання (10 тестових завдань) або два казуси;
- другий блок – теоретичні питання (2 питання).

10-9 балів – повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації) на всі питання модульної контрольної роботи; студент вільно орієнтується в поданому матеріалі;

8-7 балів – студент надав на 75 % питань модульної контрольної роботи; відповіді на всі питання контрольної потребують уточнень;

6-5 балів – студент надав відповіді на 60% питань модульної контрольної роботи; відповіді потребують суттєвих уточнень, недостатнє володіння матеріалом;

4-0 балів – студент надав відповіді менше ніж на 50% питань модульної контрольної роботи; відповіді потребують значних уточнень; студент не орієнтується в поданому матеріалі, вкрай обмежена відповідь.

Максимальна кількість балів, яку може отримати студент у процесі виконання модульної контрольної роботи – 10 балів.

2. ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Предмет, система та джерела римського приватного права. Суб'єкти римського приватного права

План заняття:

1. Загальна характеристика основних етапів розвитку Стародавнього Риму
2. Римське право в сучасній правовій науці та його предмет
3. Поняття та види джерел римського приватного права: звичаї, закони, постанови сенату, едикти магістратів, конституції принципів, імператорські конституції, кодифікація Юстиніана
4. Рецепція римського права
5. Поняття особи та її праводієдатність
6. Правове становище різних категорій населення Риму: римські громадяни, латини, перегрини, раби, вільновідпущеники, колони.
7. Юридичні особи

Питання для самоконтролю

1. Скажіть, що є предметом римського права?
2. Охарактеризуйте поняття «цивільне право» в Стародавньому Римі і в сучасній юриспруденції.
3. Поясніть, у чому відмінність між римським приватним правом і римським публічним правом.
4. З'ясуйте складові системи римського приватного права.
5. Охарактеризуйте романо-германський тип рецепції римського права.
6. Назвіть етапи розвитку римського права.
7. Охарактеризуйте джерела римського приватного права.
8. Поняття особи – суб'єкта права. Фізичні та юридичні особи.
9. Поняття та умови повної правоздатності особи в Римі. Зміна правоздатності особи.
10. Поняття дієдатності. Фактори, які обмежували дієдатність фізичних осіб у Римі.
11. Охарактеризуйте правове становища різних категорій людей в Римі.
12. Правове становище рабів. Джерела рабства та його припинення. Що таке рабський пекулій?
13. Юридичні особи. Виникнення та припинення юридичних осіб.
14. Праводієдатність юридичних осіб.

Питання для самостійного вивчення

1. Держава Стародавнього Риму.
2. Рецепція римського права та її причини.
3. Рецепція римського приватного права в Україні.
4. Умови повної правоздатності особи: статус свободи, статус громадянства, сімейний статус та їх вплив на обсяг правоздатності особи.
5. Фактори, які впливали на обсяг цивільної дієдатності фізичних осіб.

6. Громадянська честь. Повне позбавлення честі. Форми припинення честі. Поділ населення у Римі.
7. Правове становище римських громадян (квіритів), чужинців (латинів, перегринів), вільновідпущеників, рабів.
8. Види юридичних осіб: казна, муніципії, релігійні об'єднання, союзи осіб однієї професії

Теми рефератів

1. Теоретико-пізнавальне значення римського права для сучасної юриспруденції.
2. Діяльність римських юристів та її вплив на формування джерел приватного права.
3. Закони XII Таблиць - основне джерело стародавнього римського права.
4. Кодифікація імператора Юстиніана: мета, зміст, значення для формування права європейських держав.
5. Поняття правоздатності та дієздатності у римському цивільному праві та сучасному цивільному праві
6. Інститут рабства у римському праві
7. Юридичне положення колегій, муніципій, фіска, благодійних установ.

Ключові поняття

Цивільне право – національне і найдавніше право римлян (квіритів), регулювало майнові відносини тільки між римськими громадянами.

Право народів – система римського приватного права, яка регулювала майнові відносини між римськими громадянами та пережинами, а також між пережинами.

Преторське право – система римського приватного права, яка була результатом практичної діяльності преторів та інших магістратів.

Рецепція римського права – пристосування римського приватного права до нових соціокультурних умов.

Джерело права – поняття для позначення способу, зовнішньої форми втілення і закріплення юридичної норми. У науковий слово обіг поняття «джерело права» було введено істориком Тітом Лівієм.

Звичай - стихійно утворені правила поведінки, які багаторазово повторюються протягом тривалого часу.

Закони – постанови народних зборів.

Сенатус - консульти – постанови сенату.

Едикти магістратів – розпорядження уповноважених на те чиновників.

Імператорські конституції – постанови імператора (імператорські едикти, декрети, рескрипти, мандати).

Імператорські едикти – норми загальної дії, які обов'язкові для всього населення.

Декрети – судові рішення, які зазвичай були відповіддю на апеляції рішень судів нижчої інстанції.

Рескрипти – рішення окремих казусів (відповіді на запитання приватних або посадових осіб).

Мандати – інструкції і повноваження, якими були наділені чиновники.

Jus – право.

Jus civile – цивільне право.

Jus gentium – право народів.

Jus quiritium – квіритське право.

Jus honorarium (praetorium) – преторське право.

Jus publikum – публічне право.

Jus privatum – приватне право.

Lex, leges – закон, закони.

Mores majorum – звичаї предків.

Consuetudo – звичай.

Corpus juris civil – звід цивільних законів, складений при імператорі Юстиніані (VI ст. н. е.).

Leges XII Tabularum - закони XII таблиць.

Суб'єкт права – особа, здатна бути носієм права.

Правоздатність – здатність бути суб'єктом права, в Стародавньому Римі визначалася трьома статусами (свободи, громадянства і сімейного стану).

Зміст цивільної правоздатності римського громадянина складається з двох основних елементів: 1) **Jus connubii** - права вступати в шлюб, в якому діти набувають статус римських громадян; 2) **Jus commercii** - права торгувати, яке охоплює право бути власником усякого майна, здійснювати будь-які цивільно-правові правочини, зокрема дарувати, міняти, право бути спадкоємцем, вести цивільно-правові спори в суді.

Дієздатність – здатність особи здійснювати юридично значимі дії та відповідати за них.

Правовий статус особи – це правове становище людини в державі та суспільстві, яке закріплювалося нормами права. Загальний правовий статус особи визначався за допомогою трьох основних елементів (статусів): свободи, громадянства та правової самостійності.

Статус свободи – поділяв людей на вільних та рабів. Це основний елемент правового статусу. Він полягав у тому, що лише за наявності свободи людина набувала певних прав та обов'язків і визнавалася римським правом як суб'єкт права. Раб, будучи людиною позбавленої свободи, не мав жодних прав і розглядався як річ або знаряддя, що розмовляє.

Статус громадянства – це постійний правовий зв'язок особи та общини (*civitas*), який виражається у взаємних правах та обов'язках. Згідно з належністю до певної общини існували такі категорії громадян: римляни, латини та переґрини, обсяг прав яких визначався громадянським статусом.

Сімейний статус - відповідно до наявності чи відсутності правової самостійності цей статус диференціював римських громадян на батьків сімей (*paterfamilias*), які наділялися правом і практично необмеженою владою в родині, та осіб, які підпорядковувалися їхній сімейній владі. Повною правосуб'єктністю користувалися лише батьки сімей, які були особами свого

права і власниками майна. Всі інші члени сім'ї (дружина, діти, слуги) підпорядковувалися владі глави родини і називалися особами чужого права. Вони не могли мати власного майна, а набуті ними речі ставали власністю домовладика (*paterfamilias*).

Латини – стародавні жителі Лації (області в нижній течії Тібра, центром якої був Рим) та їх нащадки.

Переґрини – вільні громадяни іншої держави, праву якої вони підкорялися; сусідні з Італією, підкорені Римом народи.

Вільновідпущеники – відпущені на волю раби.

Колони – дрібні орендарі землі, які потрапили в економічну залежність від багатих землевласників.

Persona – особа.

Caput – суб'єкт права, правоздатність.

Capitis diminutio - втрата правоздатності.

Status libertatis - статус свободи.

Status civitatis - статус громадянства.

Status familiae - сімейний статус.

Populus Romanus - римський народ.

Civis Romanus - римський громадянин (існувало три категорії римських громадян: патриції, клієнти, плебеї).

Latini – латини.

Peregrini – переґрини.

Libertini – вільновідпущеники.

Persona sui juris - особа свого права.

Persona alieni juris - особами чужого права

Paterfamilias – домовладика.

Jus conubii – права вступати в шлюб з римською громадянкою.

Jus commercii – право торгувати.

Infamia – ганьба, безчестя.

Turpitude - аморальність.

Universitates - юридичні особи.

Юридичні визначення та правила

Dura lex, sed lex - суворий закон, але це закон.

De lege lata - з точки зору чинного закону.

De lege ferenda - з точки зору майбутнього закону.

Mos legem regit - звичай править законом.

Lex prospicit, non respicit - закон не має зворотньої сили.

Jus est ars boni et aequi - право є мистецтво добра й справедливості.

Dura lex, sed lex - суворий закон, та все ж закон.

In legibus salus - у законах порятунок.

Jus publicum privatorum pactis mutari non potest - публічне право не може змінюватися за погодженням приватних осіб.

Iustitia est obtemperatio scriptis legibus - справедливість – це підкорення писаним законам.

Leges cum omnibus semper una atque eadem voce loquuntur - закони з усіма говорять однаковим голосом.

Legis figendi et praefigendi consuetude periculosissima est - звичай створювати та переробляти закони є найнебезпечніший.

Omne autem jus quo utimur vel ad personam, vel ad rem, vel ad actiones pertinet - все право, яким ми користуємось, стосується або осіб, або речей, або позовів (дій).

Libertas est potestas faciendi id, quod jure licet - свобода є можливістю робити те, що дозволено правом.

Suum cuique - кожному своє (положення римського права).

Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris - не роби іншому того, чого сам собі не бажаєш.

Omne jus hominum causa constitutum est - будь-яке право встановлюється для людей (в інтересах людей).

Infans non multum a furioso distat - дитина мало чим відрізняється від божевільного.

Furiosi nulla voluntas est - божевільний не має волі.

Idem agens et patiens esse non potest – особа в один і той же час не може бути суб'єктом і об'єктом дії.

Omnis persona est homo, sed pop vicissim – кожна особа (кожний суб'єкт права) є людина, але не навпаки.

Jus quo universitates utuntur est idem quod habent privati – право, що регулює діяльність корпорацій, таке ж, що й право, яке регулює діяльність приватних осіб.

Soluitur adhuc societas etiam morte socii - товариство перестає існувати також в разі смерті одного з товаришів.

Universitas vel corporatio pop dicitur aliquid facere nisi id sit collegialiter deliberatum, etiamsi major pars id faciat – вважається, що юридична особа або корпорація нічого не здійснює, якщо це не обговорено колективно, хоч би більшістю членів.

Universitas non deliquit - корпорація не може вчинити правопорушення.

Навчально-методична література

1. Гарсія Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
2. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум) / відп. Ред.. Є.О. Харитонов. – Х.: «Одіссей», 2000. – 272с.
4. Франчози Дж. Институционный курс римского права / пер. С итал.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2004. – 428 с.
5. Харитонов Є.О. Рецепції приватного права: парадигма прогресу / Є.О. Харитонов., О.І. Харитонova. – Кіровоград.: Центрально-Українське вид-во, 1999. – 144 с.

6. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / М. Бартошек. – М., 1989. – 448 с.
7. Дигесты Юстиниана / пер. с латин.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – Т. 1-8. – М. : Статут, 2007.
8. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні : монографія / Ю.А. Задорожний. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 173 с.
9. Омельченко О.А. Основы римского права: учеб. пособие /О.А. Омельченко. – М.: Манускрипт, 1994. – 232 с.
10. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
11. Римське право (Інституції) / за заг. ред. проф. Є.О. Харитонов. – Х. : «Одісей», 2003. – 288 с.
12. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права. Теоретичні та історико-правові аспекти / Є.О. Харитонов. – Одеса, 1997. – 288 с.
13. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи : Східна традиція / Є.О. Харитонов. – Одеса, 2000. – 260 с.
14. Покровский И.А. История Римского права. – М.: Статут, 2004.- 540с.
15. Крылатые римские выражения / Авт.-сост. Ю. Цыбульник.- М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: Фолио, 2003. – 830с.

Семінарське заняття 2. Сімейні правовідносини у римському приватному праві

План заняття:

1. Поняття сімейного права. Status familiae
2. Агнатичне та когнатичне право
3. Шлюбне право
 - 3.1. Поняття, умови та перешкоди до укладення шлюбу
 - 3.2. Форми укладення шлюбу
 - 3.3. Відносини подружжя
 - 3.4. Припинення шлюбу
 - 3.5. Зв'язки між чоловіком та жінкою, прирівняні до шлюбу
4. Опіка і піклування

Питання для самоконтролю

1. Поняття та види сім'ї в Римі. Чим визначається агнатичне і когнатичне споріднення?
2. Визначення понять «особа власних прав» та «особа чужих прав».
3. Лінії та ступені кровного споріднення.
4. Визначити термін «свояки». Чи допускалося близьке свояцтво між тими, хто вступав у шлюб?
5. Шлюб та його види в Римі.
6. Умови вступу в шлюб.

7. Способи укладення і припинення шлюбу.
8. Способи узаконення та усиновлення дітей в Римі.
9. Особисті та майнові відносини між подружжям.
10. Припинення батьківської влади.

Питання для самостійного вивчення

1. Лінії та ступені споріднення. Свояцтво.
2. Правове становище приданого і подарунку.
3. Особливості інститутів заручин і посагу в класичному шлюбі.
4. Особливості шлюбного дарування.
5. Виникнення конкубінату.
6. Шлюбне законодавство Августа
7. Встановлення та припинення батьківської влади.

Теми рефератів

1. Сімейне право Стародавнього Риму: загальна характеристика.
2. Шлюб з повною владою чоловіка і шлюб з обмеженою владою чоловіка: порівняльна характеристика.
3. Поняття і види споріднення в римському праві.

Ключові поняття

Сім'я – засноване на шлюбі чи кровному спорідненні об'єднання осіб, які мають спільний побут, пов'язані моральною відповідальністю.

Агнатська сім'я – сім'я заснована на підпорядкуванні домовладки.

Когнатська сім'я – сім'я, заснована на кровному спорідненні, яке визначається за лініями (пряма (висхідно-низхідна) і бокова) та за ступенями.

«Шлюб – союз чоловіка та жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права». Існувало два види шлюбу - законний і незаконний. Законний шлюб: з чоловічою владою і без чоловічої влади. Незаконний шлюб: укладався між перегинами і тими, хто не мав права вступати в законний римський шлюб – конкубінат.

Шлюб із чоловічою владою – дружина в такому шлюбі перебувала в сім'ї чоловіка на правах його дочки і мала рівні з дочками спадкові права. Існувало три способи переходу дружини під владу чоловіка: а) конферація; б) коемпція; в) шляхом набувальної давності.

Шлюб без чоловічої влади – в такому шлюбі чоловік не мав влади над дружиною, яка зберігала дошлюбний правовий статус. Для укладання шлюбу без чоловічої влади використовують просту угоду осіб, що одружуються, та їхніх домовладик, якщо вони були підвладними. Шлюб уважався укладеним із моменту здійснення обряду урочистого введення дружини в дім чоловіка.

Конферація – це релігійна форма шлюбу, яка укладалася перед жертвником бога Юпітера в присутності верховного жерця (понтифіка) і десяти свідків. Ця форма шлюбу існувала в середовищі патриціїв і зберігалася ще в I ст. н.е.

Коемпція – форма укладання шлюбу, що полягала в купівлі дружини чоловіком або його батьком. Згодом коемпція із справжньої купівлі

перетворилася на символічну, а з I ст. до н.е. така форма укладання шлюбу вийшла з ужитку.

Шляхом набувальної давності (usus): дружина, що проживала з чоловіком однією сім'єю в його будинку без обряду конферації чи коемпції, переходила під владу чоловіка після року постійного проживання.

Конкубінат – спільне (не випадкове) проживання чоловіка і жінки з наміром утворити сім'ю. Конкубінат не мав жодних правових наслідків. Діти, народжені в конкубінаті, не набували імені та статусу свого батька, статусу шлюбних дітей, на них не поширювалася батьківська влада, не мали права на аліменти. Але згодом був установлений порядок узаконення таких дітей. Жінка спочатку також не набувала становища і соціального статусу свого фактичного чоловіка, однак згодом ряд прав було визнано і за конкубіноюю.

Узаконення – зміна особистого статусу за загальним правилом, внаслідок якого дитина визнавалася батьком. Встановлення батьківської влади було можливе над власними дітьми, народженими поза шлюбом, але лише в конкубінаті.

Усиновлення – а) *agnatio* – всиновлюваний був особою свого права; б) *adoption* – всиновлюваний був особою чужого права.

Gens - рід.

Familia – сім'я.

Status familiae - сімейний стан.

Agnatio - агнатська спорідненість.

Cognatio - когнатська спорідненість.

Paterfamilias – домовладика.

Patria potestas - батьківська влада.

Persona sui juris - особа свого права.

Persona alieni juris - особами чужого права

Matrimonium justum – законний римський шлюб.

Cum manu - шлюб з чоловічою владою.

Sine manu – шлюб без чоловічої влади.

Dos – придане.

Sponsalia – заручини, взаємна згода укласти шлюб.

Divortium – розлучення.

Infantes – діти до семи років.

Infantes maiores – обмежено дієздатні діти старшого віку (хлопчики з 7 до 14 років, дівчата з 7 до 12 років).

Minor – особа молодого віку від 14 до 25 років.

Arrogatio – усиновлення осіб свого права.

Adoption – усиновлення осіб чужого права.

Legitimatio – узаконення.

Emancipatio – звільнення з-під батьківської влади.

Юридичні визначення та правила

Matrimonium justum - законний римський шлюб.

Mater semper est certa - мати завжди достеменно відома.

Patris is est quem nuptiae demonstrant - батько той, на кого вказує шлюб.

Nuptia sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et hummani juris communicatio - шлюбом є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права.

Concubinatus - фактичний шлюб, коли є перешкоди до вступу в законний шлюб.

Patria potestas - батьківська влада.

Emancipatio - звільнення з-під батьківської влади.

Filius est nomen naturae, sed haeres nomen juris – «син» є природна назва, але «спадкоємець» є назва юридична.

Nihil facit error nominis cum de corpore constat - помилка в імені не має значення, коли є впевненість стосовно особи.

Infans non multum a furioso distat - дитина мало чим відрізняється від божевільного.

Furiosi nulla voluntas est - божевільний не має волі.

Навчально-методична література

1. Гарсія Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
2. Дождев Д.В. Римское частное право : учебник для вузов / под. общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2004. – 784 с.
3. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. - Л.: Из-во Ленинградского университета, 1974. – 156 с.
4. Новицкий И.Б. Римское гражданское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.
5. Орач Є.М. Основи римського приватного права : курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
6. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
7. Покровский И.А. История Римского права. – М.: Статут, 2004.- 540с.
8. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности, государства. Соч. 2-е изд. Т. 21.
9. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997.- 608с.

Семінарське заняття 3. Загальне вчення про речове право. Право власності

План заняття:

1. Поняття речового права. Види речового права
2. Поняття речей. Види речей. Майно та плоди
3. Поняття, види і зміст права власності
4. Спільна власність
5. Набуття і втрата права приватної власності
6. Захист права власності (віндикаційний позов та негаторний позов)

Питання для самоконтролю

1. Назвіть види речових прав у Стародавньому Римі.
2. Скажіть, що є об'єктом речового права.
3. Поясніть, у чому полягає абсолютний характер речових прав.
4. Назвіть види речей, які існували в римському праві.
5. Розуміння римлянами права власності. Обмеження права власності.
6. Зміст права власності.
7. Види права власності в Римі.
8. Способи набуття права власності. Чисто римські способи набуття права власності. Поняття первинного й похідного способів набуття права власності.
9. Захист права власності. Якими позовами захищалася власність у Римі?
10. Припинення права власності.

Питання для самостійного вивчення

1. Формування поняття про право власності у Стародавньому Римі.
2. Спільна власність.
3. Набуття і втрата права приватної власності.
4. Обмеження права власності.
5. Правовий режим прогібіторного позову.
6. Правовий режим публіціанового позову.

Теми рефератів

1. Види власності в Стародавньому Римі.
2. Правовий режим спільної власності (condominium).
3. Охарактеризувати особливості публіціанового позову.

Ключові поняття

Річ – певна частина природи (живої або неживої, включаючи худобу і рабів), ізольована фізично і просторово або невіддільна від інших частин природи (земля). Це така частина природи, яка є цінністю для її володільця. «Назвою речі охоплюються також юридичні відносини і права».

Види речей: - речі манципні та неманципні; - тілесні та безтілесні; - речі, що перебувають в обігу, і речі вилучені з обігу; - речі рухомі та нерухомі; - речі родові та індивідуально-визначені; - речі споживчі та неспоживчі; - речі подільні та неподільні; - речі прості і складні; - речі одиничні та сукупність речей; - речі головні ті додаткові (побічні); - речі нічийні; - речі покинуті та загублені.

Плоди: - **природні** – все те, що в силу природних властивостей приносить сама річ; все те, що може бути одержане постійно і регулярно від експлуатації плодоносних речей, без зміни їх господарського призначення, як у тваринному, так і в рослинному світі; - **цивільні** – це такі плоди, які приносяться річчю в результаті її використання в обігу.

Майно – все, що належить особі, незалежно від того, сама особа набула це майно чи статки дісталися їй у спадок. Павло вважав, що майном кожної особи є те, що залишається після задоволення кредиторів, з вирахуванням боргів.

Право приватної власності це - найвища влада особи над річчю, її виключне право володіти, користуватися і розпоряджатися річчю згідно зі своїми інтересами.

Зміст права власності складають правомочності власника: право посідання, право користування, право розпорядження.

Право посідання (Jus possidendi) - правомочність власника, яка полягає в тому, що власник має право фактично володіти своєю річчю.

Право користування (Jus utendi) - це більш широка за обсягом порівняно з правом посідання правомочність власника. Вона полягає в тому, що власник має право вилучати з речі її корисні якості, одержувати доходи і прирощення від неї.

Право розпорядження (Jus abutendi) полягало в тому, що власник міг визначати юридичну та фактичну долю речі, тобто відчужувати її всіма дозволеними способами, заповідати, встановлювати сервітути на користь інших осіб, знищити її, викинути тощо.

Способи набуття права власності – це факти, з настанням яких виникає право власності у конкретної особи. Римське право з найдавніших часів всі способи набуття права власності поділяло на первісні й похідні.

Титули набуття – це юридичні факти, які є правовою основою виникнення права власності.

Первісні способи набуття права власності полягають у тому, що право власності виникає вперше. До первісних способів набуття права власності належать: захоплення нічийних речей (заволодіння); знахідка скарбу; переробка речей; набуття права власності за давністю володіння; приєднання речей, змішування речей.

Похідні способи набуття права власності ґрунтуються на праві попереднього власника, виводяться з його права - звідси й назва. Основним титулом похідного способу є договір (це можуть бути договори як речового, так і зобов'язального права) та спадкування.

Віндикація - витребування своєї речі власником, що не володіє, від невласника, що володіє.

Негаторний позов (action negatoria) - позов про заперечення. Він застосовувався для усунення перешкод, що заважали власнику здійснювати правоможність користування річчю.

Прогібіторний позов (action prohibitoria) можна також назвати «позовом про заборону на майбутнє». Він був подібний до негаторного позову, однак відрізнявся від нього тим, що міг бути пред'явлений, якщо порушення права власності ще не відбулося, але відбудеться в майбутньому.

Публіціановий позов (actio in rem Publiciana) – належить до речових позовів. За змістом цей позов практично був подібний до віндикаційного, але стосувався конкретних юридичних казусів. Зокрема, служив для захисту інтересів так

званих бонітарних власників і посесорів, яким річ було передано на законних підставах, якщо у набувача не виникло права на цивільний позов.

Actio in rem - речовий позов.

Actio in personam – особистий позов.

Mancipatio – ритуал, обов'язковий для виконання у процесі передачі права власності на особливо цінні речі.

Res Mancipi – речі, що передаються шляхом ритуалу *mancipatio*.

Res nec Mancipi – речі, що передаються у спрощеному порядку шляхом так званої *traditio* (передача).

Res mobiles – рухомі речі.

Res immobiles – нерухомі речі.

Res in commercio – речі, що перебувають в обігу.

Res extra commercio – речі, вилучені з обігу.

Res genus – речі, що мають родові ознаки.

Res species – індивідуально-визначені речі.

Res quae usu consumatur – споживчі речі.

Res quae usu non consumatur – неспоживчі речі.

Peculium – сукупність речей і речових прав, що надаються рабу або підвладному сину.

Occupatio – привласнення безхазяйних речей з наміром залишити собі.

Thesaurus – скарб.

Specificatio – переробка, тобто створення нової речі.

Accessio – прирощення, приєднання речей.

Dominium proprietatis - власність.

Jus possidendi - право володіння.

Jus utendi - право користування.

Jus abudendi - право розпорядження.

Jus fruendi – право одержувати прибутки.

Jus vindicandi - право захищати.

In jure cessio – уступка права.

Usucapio – набуття права власності по давності.

In jure cessio – фіктивний судовий процес, який застосовувався для передачі права власності (уступка права).

Derelictio – відмова власника від речі.

Actio rei vindicatio (віндикаційний позов) – вимога власника про повернення своєї речі із чужого незаконного володіння.

Actio negatoria (негаторний позов) – це позов про усунення перешкод щодо здійснення права власності на речі, зокрема, права користування річчю.

Actio prohibitoria (прогібиторний позов) – позов про заборону на майбутнє.

Actio Publiciana – публіціанський позов.

Юридичні визначення та правила

Privatae sunt quae singulorum hominum sunt - приватні речі - це такі, які належать окремим особам.

Res mancipi - манципні речі, тобто такі, при відчуженні яких необхідно дотримуватися спеціального обряду (манципації).

Nibil commune habet proprietate cum possessione - немає нічого спільного між власністю і володінням.

Animus possidendi - намір вважати дану річ своєю.

Res nullius cedit primo occupanti - безгосподарна річ слідує за тим, хто її першим захопив.

Mercis appellatione homines non continere – слово «товар» не застосовується до людей.

Merx est quicquid vendi potest – товаром є все те, що може бути продано.

Навчально-методична література

1. Гарсія Гаррідіо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
2. Дождев Д.В. Римское частное право : учебник для вузов / под. общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2004. – 784 с.
3. Пиляева В.В. Римское частное право. – СПб:Питер, 2002. – 272с.
4. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
5. Покровский И.А. История Римского права. – М.: Статут, 2004.- 540с.
6. Римське право (Інституції) / за заг. ред. проф. Є.О. Харитонова. – Х. : «Одісей», 2003. – 288 с.
7. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : ученик / под ред. Д.В. Дождева. – М. : Издательство БЕК, 2002. – 400 с.
8. Франчози Дж. Институционный курс римского права / пер. С итал.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2004. – 428 с.
9. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи : Східна традиція / Є.О. Харитонов. – Одеса, 2000. – 260 с.
10. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. – М.: Новый Юрист, 1997. – 224с.

Семінарське заняття 4. Володіння. Права на чужі речі

План заняття:

1. Поняття володіння та його види. Правові наслідки визнання набувача речей добросовісним і недобросовісним
2. Набуття та припинення володіння. Захист володіння
3. Поняття прав на чужі речі та їх види
4. Поняття та види сервітутів
5. Поняття емфітевзису
6. Поняття суперфіцію
7. Заставне право. Поняття застави. Форми застави

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, у чому відмінність між правом володіння і правом власності.
2. Скажіть, якими інтердиктами захищалося володіння.
3. Поясніть, чи можна вважати інтердикти захистом права.
4. Поняття та види прав на чужі речі.
5. Поняття та види сервітутів: сервітути речові й особисті, сільські й міські.
6. Виникнення та припинення сервітутів.
7. Захист сервітутів.
8. Поняття емфітевзису та суперфіцію, їх відмінність від сервітуту.
9. Заставне право як вид права на чужу річ.

Питання для самостійного вивчення

1. Володіння і права власності: спільне та відмінне.
2. Незаконне володіння: добросовісне і недобросовісне (практичне значення поділу).
3. Володіння і detentio. Суть та практичне значення розмежування.
4. Особливості виникнення прав на чужі речі у Стародавньому Римі.

Теми рефератів

1. Посесорний захист володіння.
2. Петиторний захист володіння.
3. Поняття емфітевзису, його відмінність від оренди.
4. Форми застави: фидуціарна угода, ручна застава, іпотека.

Ключові поняття

Володіння – фактичне володіння річчю (*corpus possidentis*), поєднання з наміром вважати її своєю (*animus possidentis*), тобто тільки сукупність цих двох елементів вказує на наявність володіння.

Види володіння: цивільне володіння, законне володіння, похідне володіння, незаконне володіння, преторське володіння.

Цивільне володіння – відповідно до Законів XII таблиць, було можливим лише для вільних римських громадян.

Законне володіння – володіння власника, засноване на правовому титулі.

Похідне володіння – володільці чужих речей інколи отримували самостійний володільницький захист (пре карій, застава, секвестр).

Незаконне володіння – не має правового титулу. Володільць фактично володіє річчю з наміром вважати її своєю і ставиться до неї як до своєї, але не має права володіти нею (добросовісне і недобросовісне володіння).

Преторське володіння – будь-яке володіння, яке здійснюється як особисто і безпосередньо, так і через управителя, держателя та інших посередників.

Сервітут – абсолютне за характером захисту право користування чужим майном (річчю). Види: предіальні (земельні) та персональні (особисті).

Предіальні сервітути (*servitutes praediorum*) – це право користування чужою землею. Їх предметом була земля. Н-д, право прогону худоби на водопій, право

проїзду через чужу земельну ділянку, право прибудувати будівлю до чужої стіни тощо. Розрізняли сільські і міські сервітути.

Персональні сервітути (servitutis personarum) – право користування чужою річчю або майном в інтересах конкретної особи. Їх предметом є речі, відмінні від землі. Види: узуфрукт, узус, хабітація, право користування чужим рабами або тваринами.

Емфітевзіс – довгострокове і спадкове право володіння чужою землею сільського господарського призначення.

Суперфіцій - довгострокове, відчужуване і спадкове право користування чужою земельною ділянкою під забудову.

Застава - засіб забезпечення виконання зобов'язання, яке встановлює речове право заставодержця на предмет застави.

Форми застави: фидуціарна угода, ручний заклад, іпотека.

Фидуціарна угода – боржник передавав кредитору (заставодержателю) замість одержаних у позику грошей яку-небудь річ (предмет застави) у власність.

Ручний заклад – боржник передає кредитору (заставодержателю) річ у володіння.

Іпотека – предмет застави взагалі не передається кредитору, а залишається у власності, володінні боржника та використовується ним.

Possessio - володіння.

Detentio – просте тримання речі, тобто володіння річчю без наміру вважати її своєю.

Corpus possidenti - фактичне володіння річчю.

Animus possidenti - намір вважати дану річ своєю.

Precarium – безоплатне і тимчасове користування річчю.

Possessorium – захист фактичного володіння, яке не передбачає посилення на право.

Servitutes – права на чужі речі.

Usufructus – право користування чужою річчю і одержання прибутків від неї, тобто отримання плодів.

Usus – право користування чужою річчю без права одержання прибутків від неї, тоюто без права отримання плодів.

Habitatio - право користування чужим приміщенням (для проживання).

Operae servorum vel animalium – право користування чужою робочою силою (рабами) або тваринами.

Superficies – право забудови на чужій земельній ділянці.

Emphiteusis – право користування чужими землями.

Fiducia cum creditore – фидуціарна угода.

Pignus – ручна застава.

Hypoteca – іпотека.

Юридичні визначення та правила

Nemo sibe causam possessiones mutare potest - ніхто не може сам змінити собі підставу володіння.

Animus possidendi - намір вважати дану річ своєю.

Nulli res sua servit - власна річ не може бути об'єктом сервітуту.
Servitutes praediorum rusticorum - сервітути земельні.
Servitutes praediorum urbanorum - сервітути міські.
Servitus in faciendo consistere nequit – сервітут не може бути в будь-якій дії.
Nuda proprietas – гола власність на річ.

Навчально-методична література

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
2. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
3. Дождев Д.В. Римское частное право : учебник для вузов / под. общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2004. – 784 с.
4. Пиляева В.В. Римское частное право. – СПб:Питер, 2002. – 272с.
5. Харитонов Е.О. Основы частного римского права. – Х.: ООО «Одиссей», 1998. – 288с.
6. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. – М.: Новый Юрист, 1997. – 224с.
7. Новицкий И.Б. Римское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.

Семінарське заняття 5. Зобов'язальне право як інститут римського приватного права

План заняття:

1. Поняття зобов'язального права. Зміст зобов'язання
2. Класифікація зобов'язань
3. Підстави виникнення зобов'язання
4. Сторони в зобов'язанні
5. Виконання зобов'язання. Основні підстави припинення зобов'язань
6. Способи забезпечення виконання зобов'язання
7. Наслідки невиконання зобов'язання

Питання для самоконтролю

1. Поняття і види зобов'язання.
2. Назвіть види зобов'язань.
3. Назвіть сторони в зобов'язанні.
4. Поясніть, які зобов'язання називаються солідарними.
5. Назвіть джерела виникнення зобов'язань.
6. Які виникали наслідки невиконання зобов'язань?
7. Охарактеризуйте правові засоби забезпечення виконання зобов'язань.
8. Назвіть основні підстави припинення.

Питання для самостійного вивчення

1. Делікт і контракт.
2. Взаємозв'язок між зобов'язаннями та позовами.
3. Система римських зобов'язань.
4. Кауза у римському зобов'язанні.
5. Помилки угоди (error) у римському праві.
6. Кореальні зобов'язання.
7. Цесія у римському зобов'язальному праві.
8. Місце і час виконання зобов'язань.
9. Прострочка виконання зобов'язань.
10. Вина та відшкодування збитків у римському праві.

Теми рефератів

1. Речове і зобов'язальне право: порівняльний аналіз.
2. Зобов'язальне право в Стародавньому Римі.
3. Застава як форма речового забезпечення виконання зобов'язання.
4. Забезпечення зобов'язань у римському праві.

Ключові поняття

Зобов'язання – правові відносини, внаслідок яких одна сторона (кредитор) має право вимагати, щоб друга сторона (боржник) що-небудь зробила, дала або надала. Боржник зобов'язаний виконати вимогу кредитора.

Кредитор – сторона, яка має право вимагати.

Боржник – сторона, яка зобов'язана виконати вимогу кредитора.

Види зобов'язань: - *односторонні* – кредитор має тільки право, а боржник має тільки обов'язок; - *двосторонні* – кожна із сторін має певні права і несе відповідні обов'язки; - *синалагматичні* – права та обов'язки кредитора відповідають правам та обов'язкам боржника; - *натуральні* – зобов'язання, які не мали позовного значення; - *цивільні* – зобов'язання, які захищалися цивільним правом; *преторські* – зобов'язання, які не були визнані цивільним правом, а отже були позбавлені позовного захисту; - *альтернативні* – предметом зобов'язання є не одна річ, а дві або кілька, з яких боржник має право вибрати будь-яку; - *факультативні* – боржник має право запропонувати замість визначеного інше виконання; - *родові* – предметом зобов'язання є родові речі; - *подільні* – предметом зобов'язання є подільна річ; - *неподільні* – предметом зобов'язання є неподільна річ; - *договірні* – підставою виникнення зобов'язання був договір; - *позадоговірні* – зобов'язання, які виникли без договору.

Часткові зобов'язання – це зобов'язання, в якому кредитори (за активної множинності) мають право вимоги до боржника лише у своїй частці, а боржники (за пасивної множинності) зобов'язані виконати тільки певну частину обов'язку.

Солідарні зобов'язання – кожний із кредиторів має право вимагати від боржника виконання обов'язку в повному обсязі, а кожний із боржників зобов'язаний перед кредитором виконати обов'язок повністю. При цьому

пред'явлення позову до одного (співборжника) не звільняє від відповідальності іншого. Римському праву відома солідарність двох видів: 1) *солідарність у власному (вузькому) розумінні слова* (солідарне зобов'язання - виникло всупереч волі його учасників на підставі спеціальної постанови закону); 2) *корєальність* (корєальне зобов'язання встановлювалося за волею його учасників, тобто підставою його виникнення, як правило, був правочин; корєальне зобов'язання переважно укладалося у формі стипуляції).

Солідарне зобов'язання – це зобов'язання, яке становило кілька зобов'язань за наявності одного боргу і надавало право кредитору звертатись з стягненням стільки разів, скільки було боржників, поки він не одержував задоволення в повному розмірі.

Корєальне зобов'язання - це зобов'язання при кількох суб'єктах з боку кредитора або боржника.

Джерела виникнення зобов'язань за Юстиніаном – контракти, квазіконтракти, делікти, квазіделікти.

Контракт – це говір (домовленість сторін), що врегульований цивільним правом (*jus civil*) та забезпечений позовним захистом.

Делікт – це протиправна дія, унаслідок якої завдається шкода, не пов'язана з невиконанням правопорушником належного з нього зобов'язання.

Квазіконтракт – це зобов'язання, яке виникає на підставі події або дії однієї зі сторін і має спільні риси з певними договорами (контрактами).

Квазіделікти – це протиправна дія, унаслідок якої завдається шкода, що не пов'язана з невиконанням правопорушником належного з нього зобов'язання, але не визнана цивільним правом (*jus civil*) як делікт.

Факт – дійсна, невігадана, реальна подія. Види юридичні факти та неюридичні факти.

Юридичні факти – це факти, які мають правове значення і які породжують правові наслідки. Розрізняють: *події*, що не залежать від волі людей; *дії* – факти, які настають за волею людини, вони бувають правомірними – здійснені відповідно до чинного законодавства і неправомірними – порушують чинне законодавство.

Неюридичні факти – це факти, що не породжують правових наслідків.

Зміст зобов'язання – становлять права та обов'язки його сторін. Римські юристи поділяли їх на три групи: 1) дати, тобто передати право власності або встановити речове право; 2) зробити, тобто вчинити певну дію або утриматися від вчинення дії; 3) надати, тобто надати певну послугу, взяти відповідальність за іншу особу.

Виконання зобов'язання – це вчинення боржником певної дії (передача речі, сплата грошей, виконання роботи, надання послуги), що становить зміст зобов'язання.

Вимоги виконання зобов'язання – 1) зобов'язання має бути виконане в інтересах кредитора; 2) зобов'язання виконує боржник; 3) належне місце виконання зобов'язання; 4) виконання зобов'язання у належний строк; 5) виконання має відповідати змісту зобов'язання.

Правові засоби забезпечення виконання зобов'язань у римському праві – завдаток, неустойка, застава, порука.

Завдаток – це грошова сума або інша річ, яку одна сторона (боржник) передає іншій стороні (кредитору) в момент укладення договору.

Неустойка, штраф – це грошова сума, визначена в договорі, яку боржник зобов'язувався виплатити кредитору в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання.

Застава – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання, за яким встановлюється речове право заставодержателя на предмет застави.

Порука – це договір, за яким третя особа (поручитель) з метою виконання зобов'язання бере на себе відповідальність перед кредитором за виконання зобов'язання боржника.

Невиконання або неналежне виконання зобов'язання – це порушення умов договору або вимог, що пред'являються до належного виконання зобов'язання.

Майнова шкода – це знищення або пошкодження майна кредитора. Шкода була *обов'язковою умовою* притягнення до відповідальності як за порушення умов договору, так і за інші правопорушення (делікти).

Упущена вигода – це вид майнової шкоди, який полягав у неотриманні кредитором того, що він міг би отримати в разі належного виконання зобов'язання або іншого нормального розвитку відносин.

Вина в римському праві – це недодержання особою тієї поведінки, яка вимагається правом. Вина у широкому розумінні цього слова розподілялася на дві форми: умисел і необережність.

Умисел - боржник передбачав результати своєї поведінки і бажав їх настання.

Необережність – вина у вузькому розумінні цього слова, має місце, коли боржник не передбачав результатів своєї поведінки, але мав би передбачити їх. Необережність поділялася на грубу, легку та найлегшу.

Підстави звільнення боржника від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання: випадок (казус) і нездоланна, непереборна сила.

Випадок (казус) – це спеціальний правовий термін, який вказує на те, що загибель, пошкодження речі або інша неможливість виконання зобов'язання сталася без вини боржника.

Непереборна сила – це надзвичайна та невідворотна подія, якій неможливо протистояти (землетрус, аварія корабля, повінь, напад розбійників).

Припинення зобов'язання – це припинення правового зв'язку між його учасниками (сторонами).

Підстави припинення зобов'язання: новація, залік, поєднання, смерть кредитора або боржника, неможливість виконання, звільнення від боргу. До інших підстав джерела римського права відносять: мирову угоду сторін щодо відмови від певних прав; заміна виконання за згодою кредитора тощо.

Новація – це такий спосіб припинення зобов'язання, за яким існуюче зобов'язання погашалося шляхом встановлення замість нього нового зобов'язання.

Залік – припинення зобов'язання шляхом зарахування його як зустрічної вимоги.

Поєднання – кредитора і боржника в одній особі припиняло зобов'язання автоматично.

Неможливість виконання зобов'язання (випадкова) – може бути фізичною (загибель індивідуально-визначеної речі, яка була предметом зобов'язання) та юридичною (вилучення предмета зобов'язання із обігу).

Звільнення від боргу – це одностороння відмова кредитора від стягнення за зобов'язанням.

Obligatio – зобов'язання.

Nexum – стародавня форма позики.

Status quo – стан (речей).

Debitor – боржник, зобов'язана сторона.

Creditor – кредитор, сторона, яка має право вимагати.

Dare – дати.

Facere – зробити.

Praestare – надати.

In jure cessio (цесія) - уступка права вимоги.

Quasi ex contractu – зобов'язання ніби із договорів.

Quasi ex delicto – зобов'язання ніби із деліктів.

Ex contractu – зобов'язання із договорів.

Ex delicto – зобов'язання із деліктів.

In mora – прострочка платежу.

Dolus – умисел, тобто боржник передбачав результати своєї поведінки і бажав їх настання.

Culpa – необережність, необачність, тобто боржник не передбачав результатів своєї поведінки, але мав би передбачити їх.

Culpa lata – груба необережність – це невияв тієї міри турботи, дбайливості, обережності, яку звичайно виявляють нормальні люди, тобто нерозуміння того, що всі розуміють.

Culpa levis – легка необережність – це коло особа не виявила тієї міри турботливості і обачливості, що притаманні дбайливому, доброму господарю.

Culpa levissima – щонайлегша вина або вина у недосвідченості – мала правове значення тоді, коли наявність певних навичок, досвіду була умовою договору. Н-д, за виготовлення скульптури мав братися скульптор. Якщо ж боржник таких навичок не мав, то відповідав у кожному разі за всі недоліки виготовленого замовлення.

Culpa levis in abstracto – вина за абстрактним критерієм, визначалася порівнянням поведінки доброго, дбайливого господаря з поведінкою боржника.

Culpa in concreto – конкретна вина, її визначали порівнянням ставлення особи до власних і чужих справ (речей).

Damnum emergens – втрата наявного.

Lucrum cessans – втрачена вигода.

Casus – випадок.

Causa – у перекладі із латинської причина, підстава – це суб'єктивний мотив, який визначає зміст зобов'язання, тобто матеріальний інтерес, який спонукає вступити в зобов'язання, приймаючи на себе всі пов'язані з цим обов'язки.

Vis major – нездоланна, непереборна сила.

Arra – завдаток.

Stipulatio poena – штраф, неустойка.

Pignus, hypotheca – застава.

Adpromissio, fidejussio – порука.

Novatio – новація.

Compensatio – залік.

Impossibilium – неможливість виконання зобов'язання.

Confusio – поєднання кредитора і боржника в одній особі.

Remissio debiti – звільнення від боргу.

Si jus commodum, ejus periculum - кого вигода того й ризик.

Per legis actiones - діяти законним чином.

Юридичні визначення та правила

Obligatio est juris vinculum, quo necessitate abstringimur solvendae rei secundum nostrae civitatis jura - зобов'язанням є правові ланцюги, що примушують нас щось виконати відповідно до законів нашої держави.

Omnis obligatio vel ex contractu vel ex delicto nascitur - будь-яке зобов'язання виникає або з договору, або з правопорушення.

Contractus est ultro citroque obligatio - контракт є взаємним зобов'язанням (тобто угодою сторін).

Creditores accipiendos esse eos, quibus debentur in actione - кредитори - це ті, кому винні на підставі позову.

Impossibilium nulla obligatio est – не існує обов'язку виконати неможливе.

Injuria pop praesumitur – шкода не презюмується.

Casus a nullo praestantur – за випадок ніхто не відповідає.

In facto quod se habet ad bonum et ma/um, magis de bono quam de malo lex intendit – у вчинку, що може вважатись поганим або добрим, право звертає увагу більше на добрий, ніж на поганий бік.

Ius ex injuria pop oritur – право не може виникнути з правопорушення.

Ius pop habende, lute pop paretur – тому, хто не має права, можна безпечно не підкорятися.

Навчально-методична література

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
2. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Основи римського приватного права: Підручник /В.І.Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та інш.; За заг ред.. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х.: Право, 2008 - 224с.

4. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. – М.: Новый Юрист, 1997. – 224с.
5. Новицкий И.Б. Римское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.
6. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
7. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: Долговой вопрос (VI - IV вв. до н.э.). – М.: Юрист, 1994.
8. Институции Юстиниана. – М.: Зерцало, 1998. - 400с.

Семінарське заняття 6. Договірні та позадоговірні зобов'язання у римському приватному праві

План заняття:

1. Поняття та класифікація договорів
2. Структура договору
3. Загальні умови дійсності договору
4. Порядок укладення договору. Представництво
5. Вербальні та літеральні контракти
6. Реальні контракти
7. Консенсуальні контракти
8. Безіменні контракти. Пакти та їх види
9. Квзіконтракти
10. Деліктні зобов'язання. Квзіделікти

Питання для самоконтролю

1. Поняття та класифікація договорів: контракти і пакти.
2. Структура договору. Істотні та додаткові елементи договору.
3. Загальні умови визнання дійсності договорів.
4. Укладення договору. Представництво.
5. Вербальний контракт та його види.
8. Суть договору поруки.
7. Літеральний контракт та його види.
8. Поняття та суть реальних договорів. Які договори входять до цієї групи?
9. Договір поклажі та його особливості.
10. Поняття консенсуальних договорів. Які договори належать до консенсуальних?
11. Поняття та основні риси договору купівлі-продажу.
12. Договір найму та його види:
 - а) договір найму робочої сили або послуг;
 - б) договір найму речей;
 - в) договір підряду або замовлення.
13. Поняття та особливості договору доручення.
14. Договір товариства. Види товариств.
15. Поняття безіменних контрактів та їх види.
16. Пакти та їх види.

17. Квazіконтракти у РПП та їх характеристика.
18. Види деліктних зобов'язань.
19. Квazіделікти та їх види.

Питання для самостійного вивчення

1. Договори суворого права та основані на добросовісності.
2. Поняття законності договору.
3. Охарактеризувати вербальні контракти: стипуляція, клятвена обіцянка вільновідпущеника і встановлення приданого (обіцянка жати посаг).
4. Порівняльний аналіз договорів позики і позички.
5. Розуміння римлянами реальної та справедливої ціни.
6. Поняття евікції речі.
7. Договір товариства. Види товариств.
8. Договір міни у римському приватному праві.
9. Ноксальна відповідальність у РПП.

Теми рефератів

1. Класифікація договорів римського права.
2. Контракти (*contractum*) і пакти (*pactum*).
3. Кондикційні позови із безпідставного збагачення.
4. Кондикційні позови в РПП.
5. Аквіліїв закон.

Ключові поняття

Контракт – такий договір визнавався цивільним правом і супроводжувався позовним захистом. Існують чотири *основних види контрактів*: вербальні, літеральні, реальні, консенсуальні; пізніше з'являються безіменні контракти, вони стояли ближче до реальних контрактів. *Додаткові контракти*: суворо формальні (вербальні, літеральні); неформальні (реальні і консенсуальні); односторонні (тобто зобов'язували лише одну сторону); двосторонні (коли зобов'язувалися обидві сторони).

Вербальний контракт – такий договір, який встановлює зобов'язання словами, тобто набуває обов'язкової сили через посередництво і з моменту виголошення певних формул або фраз.

Види вербальних контрактів: а) *стипуляція* – усний односторонній договір, укладений шляхом постановки питання майбутнього кредитора і відповіді, яка збігається з питанням для самоконтролю, з боку особи, яка погоджується бути боржником за зобов'язанням; б) *встановлення приданого* (обіцянка дати посаг); в) *клятвена обіцянка вільновідпущеника*.

Літеральні контракти – договори, які укладалися письмово.

Види літеральних контрактів: а) *записи у прибутково-видаткових книгах*; б) *синграф*; в) *хірограф*.

Синграф – Документ, який складався від третьої особи в присутності свідків про те, що такий-то позичив у такого-то таку-то суму грошей.

Хірограф – документ складений від першої особи про те, що вона позичила в іншої особи певну суму грошей; підписувався першою особою.

Реальні контракти – набували юридичної сили в момент фактичної передачі речі.

Види реальних контрактів: а) *позика* – це договір, відповідно до якого одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальнику) грошову суму або певну кількість інших родових речей у власність; б) *позичка* – договір, за яким одна сторона (комодант) передає іншій стороні (комодотарію) індивідуально-визначену річ для тимчасового безоплатного користування, із зобов'язанням другої сторони по закінченню користування в цілісності і збереженні повернути ту ж саму річ; в) договір *поклажі* (зберігання) – передбачає, що конкретна особа, яка одержала від іншої індивідуально-визначену річ, зобов'язується безоплатно зберігати її протягом певного терміну або до вимоги і по закінченні зберігання повернути в цілісності особі, яка передала цю річ на зберігання.

Консенсуальні контракти – контракти, які набували чинності на момент досягнення угоди про предмет договору.

Види консенсуальних контрактів: а) *купівля-продаж* – це договір, в якому одна сторонам-продавець зобов'язується надати іншій стороні – покупцю річ (товар), а друга сторона – зобов'язується заплатити продавцю за продану річ певну грошову суму; б) *договори найму*, класичне римське право знало три види: 1) *найм речей* – такий договір, по якому одна сторона – наймодавець зобов'язується надати іншій стороні (наймачу) одну або декілька речей для тимчасового користування, а ця друга сторона зобов'язується сплатити певну винагороду за користування цими речами; 2) *найм послуг* – це договір, який передбачає, що одна сторона – найнятий зобов'язується виконати на користь іншої сторони – наймача – певні послуги, а наймач бере на себе зобов'язання сплатити за ці послуги домовлену винагороду; 3) *договір підряду* (найму роботи) – це договір, за яким одна сторона – підрядчик (кондуктор), бере на себе зобов'язання виконати на користь іншої сторони – замовника (локатор) певну роботу, а замовник бере на себе зобов'язання заплатити за цю роботу певну грошову винагороду; в) *договір доручення* – договір, за яким одна сторона (повірений, мандатарій) бере на себе обов'язки виконати безоплатно на користь іншої сторони (довірителя, манданта) певні дії; г) *договір товариства* – договір, за яким двоє або декілька осіб об'єднуються для здійснення дозволеної господарської мети.

Евікція – відсудження купленої речі третьою особою у покупця на підставі права, яке виникло раніше.

Безіменні (інномінальні) контракти – це так звана п'ята група контрактів, вони не типові (відрізнялися від цивільно-правових контрактів і виходили за межі замкненості їх системи), у яких одна сторона уже виконала свої обов'язки у рамках так званих зобов'язань, але не отримала зустрічного задоволення або іншими словами це будь-які угоди, в яких уже почалося виконання зобов'язань і малась правомірна кауза; мали правовий захист. За кодексом Юстиніана усі вони зводяться до чотирьох груп: а) «даю, щоб ти два» - передаю право

власності на річ, щоб ти передав мені право власності на іншу річ (договір міни); б) «даю, щоб ти зробив» - передаю право власності на річ в обмін на послугу; в) «роблю, щоб ти дав» - певна моя дія на твою користь в обмін на право власності на твою річ; г) «роблю, щоб ти зробив» - певна дія на твою користь в обмін на дію на мою користь. Найбільш поширеними були три види безіменних контрактів: міна, пре карій і оціночний договір.

Кауза – у перекладі із латинської причина, підстава – це суб'єктивний мотив, який визначає зміст зобов'язання, тобто матеріальний інтерес, який спонукає вступити в зобов'язання, приймаючи на себе всі пов'язані з цим обов'язки.

Пакт – термін для позначення будь-яких домовленостей. Неформальні угоди, які не користувалися, за загальним правилом, позовним захистом. Розрізняють голі пакти, які не забезпечувалися позовним захистом і захищені (одягнені) пакти, яким надавався позовним захистом. У свою чергу захищені пакти поділяються на три підвиди: додаткові, преторські й законні.

Додаткові пакти – це додаткові до основного договору угоди, які мають на меті внести якісь видозміни в юридичні наслідки основного договору.

Преторські пакти – отримали таку назву завдяки тому, що початковий захист їм був наданий претором. До них належали: 1) клятвена угода; 2) угода про встановлення грошового боргу; 3) прийняття зобов'язання або рецептум, який об'єднував три види пактів: а) угода з третейським суддею про розгляд ним спору, що виник між певними особами; б) угода з капітаном корабля, господарем заїжджого двору чи готелю про недоторканість речей пасажирів і постояльців; в) угода з банкіром щодо сплати обумовленої суми за рахунок клієнта третій особі.

Законні (імператорські) пакти – це угоди, захист яких був передбачений правовими нормами, прийнятими (установленими) імператором. Розрізняли такі види: 1) пакт про надання приданого; 2) пакт про надання дарунка; 3) пакт про арбітрування.

Квзіконтракт – зобов'язально-правові відносини, що виникають з односторонніх дій певних осіб, які за характером і змістом практично не відрізняються від договірних відносин. Виділяють два основних види: 1) ведення чужих справ без доручення; 2) безпідставне збагачення однієї сторони за рахунок іншої, захищалися засобами кондиційних позовів.

Кондиційні позови із безпідставного збагачення - позов про стягнення оплаченого неіснуючого боргу; позов про повернення майнового подання, мету якого не досягнуто; позов про повернення краденого; позов про повернення одержаного несправедливо чи за неправильною підставою.

Делікти – це протиправна дія, унаслідок якої завдається шкода, що не пов'язана з невиконанням правопорушником належного з нього зобов'язання; неправомірні дії, які порушують інтереси окремих приватних осіб. Розрізняли: публічні делікти (правопорушення, що посягали на публічні інтереси, н-д, злочини проти народу, держави) і приватні делікти (спрямовані на захист інтересів приватних осіб), серед яких, в свою чергу, вирізняли: а) особисту образу; б) крадіжку; в) неправомірне пошкодження або знищення чужого майна.

Квazиделікти – позадоговірні цивільні правопорушення, що вчиняли шкоду будь-кому і не підпадали під ознаки деліктів.

Види квazиделіктів: а) відповідальність судді за неналежне здійснення судового провадження; б) відповідальність за викинуте або вилите із помешкання на вулицю; в) відповідальність за небезпечне для оточення виставлене, підвішене або вивішене майно; г) відповідальність власників готелів, заїжджих дворів, судновласників за шкоду, заподіяну майну постояльців або пасажирів; д) відповідальність за шкоду, заподіяну рабом або твариною чужому майну або особі.

Contractus – угода двох або більше сторін, забезпечена позовним захистом.

Verbis – вербальні договори.

Litteris – літеральні договори.

Consensus – консенсуальні договори.

Re – реальні договори.

Contractus innominati – безіменні контракти.

Pactum – пакти.

Pacta adjecta – додаткові пакти.

Pacta praetoria – преторські пакти.

Pacta legitima – законні пакти.

Mutuum – позика.

Commodatum – позичка.

Depositum – поклажа.

Emptio = venditio - купівля-продаж.

Locatio = conductio – найм.

Mandatum – доручення.

Societas – товариство.

Do ut des – даю, щоб ти дав.

Do ut facias – даю, щоб ти зробив.

Facio ut des – роблю, щоб ти дав.

Facio ut facias – роблю, щоб ти зробив.

Condictio – кондиційний позов.

Delictum – правопорушення.

Ex delicto – зобов'язання із деліктів.

Юридичні визначення та правила

Cum in corpore dissentitur, apparel nulam esse acceptionem – якщо є розбіжності по суті, вбачається, що акцепт відсутній.

In contractibus, ladle insunt quae sunt moris et consuetudinis – в договорах мовчазно передбачається дотримання звичок і звичаїв.

Contractus est ultro citroque obligatio - контракт є взаємне зобов'язання (тобто угода сторін).

Charta de pop ente pop ualet - договір про неіснуючий предмет є недійсним.

Legem enim contractus dat – договір створює право.

Contractus ex turpi causa, vel contra bonos moms null us est – договір, укладений з дурною метою або проти доброї моралі, нікчемний.

Contractus legem ex conventionem accipiunt – юридичною підставою договору є правочин.

Jus ex injuria non oritur – право не може виникнути з правопорушення.

Nemo delictis exiit – нікого не можна звільнити від відповідальності за правопорушення.

Et delicta et poenae caput sequuntur – за правопорушення і шкоду відповідає особисто правопорушник.

Injuria ex affectu facientis consistit – образа коріниться в душевному стані того, хто ображає.

Lex contractus – договірне право.

Facsimile – точна копія чого-небудь.

Sarax negotii – юридично здатний вчинити правочин або укласти договір.

Навчально-методична література

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
2. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Гарсія Гаррідо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
4. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. – М.: Новый Юрист, 1997. – 224с.
5. Основи римського приватного права: Підручник /В.І.Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та інш.; За заг ред.. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х.: Право, 2008 - 224с.
6. Пиляева В.В. Римское частное право. – СПб:Питер, 2002. – 272с.
7. Новицкий И.Б. Римское гражданское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.
8. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. - Л.: Из-во Ленинградского университета, 1974. – 156 с.
9. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997.- 608с.

Семінарське заняття 7. Спадкове право як інститут римського приватного права

План заняття:

1. Основні поняття спадкового права.
2. Основні етапи розвитку римського спадкового права.
3. Поняття і види правонаступництва.
4. Спадкування за заповітом.
5. Спадкування за законом.
6. Прийняття спадщини.
7. Захист спадкових прав.

Питання для самоконтролю

1. Що слід розуміти під спадкуванням?
2. Що таке спадкова маса?
3. Як вплинула на право спадкування заміна агнатської спорідненості на когнатську?
4. Перелічіть етапи розвитку права спадкування в Стародавньому Римі.
5. Які зміни до порядку спадкування внесли в період правління імператора Юстиніана?
6. Що таке заповіт за римським правом?
7. Що таке обов'язкова частка? Назвіть умови дійсності заповіту в римському праві.
8. В яких випадках спадкоємці могли бути позбавлені обов'язкової частки?
9. Перелічіть підстави для спадкування за законом.
10. Які зміни в порядок спадкування за законом вніс імператор Юстиніан? Назвіть черговість спадкоємців відповідно до приписів Новел Юстиніана.
11. Яким чином враховувалися лінії та ступені спорідненості при спадкуванні за законом?
12. Що таке заповідальні відкази? У чому полягали переваги фідеїкомісів перед легатами?
13. У яких випадках виникала необхідність судового захисту інтересів спадкоємця?
14. До яких можливих юридичних наслідків призводила відмова спадкоємця від спадщини?

Питання для самостійного вивчення

1. Цивільне спадкування.
2. Спадкування за преторським правом.
3. Спадкування за імператорськими законами.
4. Спадкування за правом Юстиніана.
5. Заповідальна правоздатність.
6. Обов'язкове спадкування.
7. Легат, фідеїкоміси та інші споріднені правові інститути.

Теми рефератів

1. Історія римського спадкового права.
2. Заповіти в римському праві.
3. Лінії та ступені спорідненості при спадкуванні за законом.
4. Інститут заповідальних відказів у римському спадковому праві.

Ключові поняття

Спадкове право – сукупність правових норм, які регулюють порядок переходу майна від померлого до інших осіб.

Спадщина – це сукупність прав і обов'язків спадкодавця, яка переходила в порядку правонаступництва до його спадкоємців.

Види правонаступництва: універсальне та сингулярне.

Спадкодавець – особа по смерті, якої залишається майно.

Спадкоємець – особа, до якої в установленому порядку переходить майно померлого.

Спадкування – перехід майна померлої особи до інших осіб. Розрізняли: 1) спадкування за заповітом; 2) спадкування за законом.

Заповіт – розпорядження особи на випадок смерті, що містить призначення спадкоємця, «справедливе рішення нашої волі про те, що повинно бути зроблено після нашої смерті» (Ульпіан). Розрізняли приватні і публічні заповіти.

Виморочна спадщина – це коли спадщину не прийняли ні спадкоємці за заповітом, ні спадкоємці за законом.

Лежача спадщина – тобто без руху, ще не прийнята спадкоємцями після смерті спадкодавця.

Спадкова трансмісія – це перехід права на прийняття спадщини до спадкоємців особи, яка була закликає до спадкування, але не встигла за життя реалізувати своє право на прийняття спадщини.

Легат – заповідальний відказ, безоплатне заповідальне розпорядження спадкодавця, яке робилося в заповіті, щодо надання спадкоємцям деяких грошових сум або речей визначеній особі, на підставі чого виникало сингулярне спадкування.

Фідеїкоміси – це усне або письмове розпорядження останньої волі, через яке заповідач під чесне слово зобов'язував свого спадкоємця передати або зробити будь-що на користь третьої особи.

Successio in universum jus - універсальне наступництво у спадкуванні.

Successio in singulas res - сингулярне наступництво в спадкуванні.

Testamentum – заповіт.

Successio testamentaria - спадкування за заповітом.

Seccessio ab intestate – спадкування при відсутності заповіту або спадкування за законом.

Nomen heredis – ім'я спадкоємця.

Heres ab intestato – спадкоємець по закону.

Testament factio – заповідальна правоздатність спадкодавця, спадкоємця.

Institutio heredis – призначення спадкоємця.

Substitutio – підпризначення спадкоємця (субституція).

Liberi – діти померлого та особи, які прирівнювалися до них.

Heredes necessarii – обов'язкові спадкоємці.

Heredes voluntarii – добровільні спадкоємці.

Cretio – урочиста заява, проголошена при свідках.

Pro herede gestio – дії, що свідчать про прийняття спадщини (сплата боргів, продаж майна спадкодавця тощо).

Transmissio delationis – спадкова трансмісія.

Bonorum possession – преторський порядок уводу у фактичне володіння спадщиною.

Hereditas – цивільний порядок спадкування; спадкова маса.

Delatio hereditas - відкриття спадщини.

Aditio hereditatis - прийняття спадщини.

Hereditas iacens – лежача спадщина.

Bona vacantia – виморочна спадщина.

Portio legitima - законна частка при спадкуванні.

Exhereditatio - позбавлення спадщини.

Legata – заповідальний відказ.

Fideicommissum – прохання, доручення помираючого передати або зробити будь-що на користь третьої особи.

Mortis causa donatio – дарування на випадок смерті тобто угода дарування набирала чинності лише після смерті того хто дарує, і за умови, що він помирає раніше обдарованого.

Mortis causa capio – це вид спадкового розпорядження, суть якого полягала в тому, що спадкоємець у заповіті призначався за умови, за умови, що він передасть щось певній особі.

Юридичні визначення та правила

Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest - не можна одночасно спадкувати одну й ту саму спадщину і за заповітом, і за законом.

Testamentum posterior derogat testamenti priori - пізніше складений заповіт скасовує попередній.

Heredis institutio - caput et fundamentum intellegitum totius - встановлення спадкоємця - суть і основа заповіту.

Hereditas personam defuncti - спадщина продовжує особистість померлого, тобто спадкоємець зобов'язаний виконати зобов'язання особи, яка залишила спадщину.

Semel heres semper heres - спадкоємець – завжди спадкоємець.

Ipsa jure - в силу закону.

Dum spiro, spero - пока живу, надіюсь.

Mens sana in corpore sano - в здоровому тілі здоровий дух.

Nulla dies sine linea - жодного дня без рядка.

Familiam habeto – нехай візьме господарство.

Навчально-методична література

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
2. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Основи римського приватного права: Підручник /В.І.Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та інш.; За заг ред.. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х.: Право, 2008.- 224с.
4. Гарсія Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
5. Новицкий И.Б. Римское гражданское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.

6. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.- 704с.

7. Памятники римського права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997.- 608с.

Семінарське заняття 8. Римський цивільний процес

План заняття:

1. Форми захисту права.
2. Самоуправство як первісна форма захисту прав. Самозахист як спосіб запобігання порушенню прав.
3. Види цивільного процесу в Римі.
4. Оскарження та виконання судового рішення.
5. Інтердиктне провадження.
6. Когніційний процес.
7. Система позовів у римському праві.
8. Позовна давність.

Питання для самоконтролю

1. Що слід розуміти під цивільним процесом?
2. Чому історично перший тип судового процесу в Стародавньому Римі отримав назву «легісакційний»?
3. Перелічіть основні ознаки легісакційного процесу.
4. Чому на зміну легісакційному процесу прийшов процес формулярний? У чому полягає головна відмінність між цими двома видами цивільного процесу?
5. Перелічіть елементи преторської формули у формулярному судочинстві. Які з цих частин є істотними, а які несуттєвими?
6. Які зміни відбулися у цивільному процесі в посткласичний період? Зробіть порівняльний аналіз усіх видів римського судового процесу.
7. Назвіть основні види позовів римського права. Які критерії для класифікації римських позовів, на ваш погляд, є найістотнішими?
8. В яких випадках претор використовував реституцію?
9. Що таке позовна давність? Які строки для погашення позовних вимог були встановлені римським правом?
10. З'ясуйте підстави перерви і зупинення перебігу позовної давності.

Питання для самостійного вивчення

1. Передумови виникнення суду в Римі.
2. Судова система в Римі.
3. Сторони та учасники цивільного процесу.
4. Позовна давність та законні строки, їх співвідношення.
5. Перерва та призупинення позовної давності.
6. Процесуальне представництво.

Теми рефератів

1. Становлення цивільного процесу в давньоримській державі.
2. Легісакційний процес як історично перший тип давньоримського цивільного процесу.
3. Розвиток цивільного процесу в класичний період.
4. Судовий цивільний процес у посткласичний період.
5. Позови римського права: поняття і класифікація.
6. Особливі засоби преторського захисту.

Ключові поняття

Саморозправа – первісна форма захисту порушених прав у Стародавньому Римі, коли конфлікти приватних інтересів вирішувалися їх учасниками самостійно власними силами.

Судовий процес – діяльність суду щодо здійснення правосуддя.

Цивільний процес – судовий процес, який розглядає спори між особами з приводу майна.

Позивач – особа, яка клопоче про відновлення свого порушеного майнового права.

Відповідач – особа, до якої пред'являються претензії позивача.

Позов – вимога, за якою позивач звертається до суду про надання захисту порушеному праву. Види: - речові позови; - особисті позови; - штрафні позови; - позови з фікцією; - позови за аналогією та інші.

Речовий позов – подавався з метою захисту права власності або іншого речового права (сервітутного, заставного тощо). Види: віндикаційні та негативні.

Особистий позов – заявлявся проти особи, зобов'язаної на користь позивача на підставі контракту чи делікту.

Позови суворого права – передбачали, що рішення має спиратися на букву закону чи договору.

Позови доброї совісті – при винесенні рішення суддя більше керувався загальноприйнятими уявленнями про справедливість і добросовісність, а не буквою договору чи закону.

Позови з фікцією – застосовувався тоді, коли необхідно було підвести нові відносини під існуючі види позовів (претор пропонував судді припустити існування якоїсь обставини і з урахуванням цього вирішити справу).

Позови за аналогією – дозволяв претору поширити захист на відносини нові, застосовуючи норми *jus civile*, що регулювали подібні ситуації.

Майнові позови – були спрямовані на відновлення порушених майнових прав шляхом відшкодування заподіяної шкоди або повернення речі.

Штрафні позови – позови, за якими на користь потерпілого стягувався штраф з особи, яка вчинила делікт певного виду – крадіжку, пограбування, особисту образу, завдання майнової шкоди.

Ноксальні позови – заявлявся проти домовладки, у якого під владою перебував правопорушник – раб чи підвладний син.

Кондикційні позови – це особливі зобов'язальні позови про передачу боржником у власність кредитора грошової суми або певної речі.

Сакрамент – грошова застава своєї правоти в межах легісакційного процесу (Закони XII таблиць чітко фіксували розмір сакраменту).

Легісакційний процес у перекладі означає законні дії, законні позови – це форма процесу, яка отримала свою назву тому, що була заснована на законі, на протигагу застарілим формам саморозправи, що формально не ґрунтувалася на законі. Відомі типи легісакційного процесу: за допомогою присяги; прохання про призначення судді або арбітра; шляхом накладення руки.

Формулярний процес – це форма процесу, яка дістала свою назву від слова «формула» (зміст спору претор викладав у спеціальній записці судді - формулі).

Формула – наказ претора на адресу судді (у формулярному процесі), в якому він закликав суддю прийняти рішення з урахуванням зазначених у формулі принципів і умов. Формула мала такі складові: 1) *інтенція* – викладення вимог позивача до відповідача; 2) *кондемнація* – частина формули, в якій суддя уповноважується засудити або виправдати відповідача; 3) *ад'юдикація (присудження)* – містилися лише в позовах про розподіл спільної власності; 4) *ексцепція* – заперечення відповідача проти претензій позивача; 5) *демонстрація або прескрипція* – стислий виклад фактів та обставин, якими позивач обґрунтовував свої вимоги (у складних випадках).

Екстраординарний процес – це форма процесу (ще мала назву когніційний процес), в якій існувала лише одна стадія розгляду справ - судова. Справа розглядалася в державному суді від початку і до кінця та включала слухання, дослідження доказів і винесення рішення.

Особливості преторського захисту – форми непозовного захисту від порушень (або адміністративні форми захисту прав від правопорушень, за своєю природою були виразом адміністративної влади, мали назву інтердиктний процес). Види: 1) *інтердикти* – розпорядження претора, якими він дозволяв або забороняв якісь дії; 2) *стипуляція* – публічна обіцянка щось зробити або сплатити певну суму; 3) *реституція* – відновлення у попередньому стані; 4) *введення у володіння* – мало місце у випадках збереження певного майна або для виконання певних дій.

Процесуальне представництво – представництво, захист інтересів тієї чи іншої сторони у процесі третіми особами.

Судове рішення – присуд щодо виправданості вимог позивача і визначення юридичної долі речей, що становили предмет спору.

Позовна давність – встановлений законом термін для можливості захисту порушеного права в суді.

Jurisdictio – юрисдикція.

Judicium – суд.

Imperium – вища влада.

Judicium legitimum – законний суд.

Arbiter – суддя.

Consortes litis – учасники судового процесу.

In jure – судова стадія у претора, «перед магістратом».

In iudicio – судова стадія у судді, «перед суддею».

Lege agere - легісакційний процес.

Legis actio sacramento – тип легісакційного процесу за допомогою присяги.

Legis actione arbitriae postulationem – тип легісакційного процесу – прохання про призначення судді.

Legis actione per manus iniectioem - тип легісакційного процесу шляхом накладення руки.

Per formulas agere - формулярний процес.

Intentio – одна із складових формули, де містилося викладення вимог позивача до відповідача.

Demonstratio – одна із складових формули, де містився опис підстави позову, ті юридичні факти, які породили право позивача і обов'язок відповідача.

Condemnatio – частина формули, в якій суддя уповноважується засудити або виправдати відповідача.

Adiudicatio – частина формули, яка наділяла суддю повноваженнями присудити кожній із сторін окремі речі або права, містилися лише в позовах про розподіл майна чи меж земельних ділянок.

Procurator – процесуальний представник.

Cognitor – процесуальний представник.

Extra ordinem cognitio - екстраординарний процес.

Actio – позов.

Actio in rem – речовий позов.

Actio in personam – особистий позов.

Actio stricti iuris – позови суворого права.

Actio bonae fidei – позови доброї совісті.

Actio fictio – позови з фікцією.

Actio utilis – позови за аналогією.

Actio poenales – штрафні позови.

Actio reipersecutoriae – майнові позови.

Actio noxales – ноксальні позови.

Condictio – кондикційні позови.

Praescriptio - позовна давність.

Eremodiciam – заочний розгляд.

Sententia – усне судження.

Interdicta – інтердикт.

Restitutoria – інтердикти про повернення (відновні), що наказували повернути певну річ.

Prohibitoria – заборонні інтердикти, які приписували утриматися від певної поведінки.

Stipulatione praetoria – стипуляція.

Restitutio in integrum – поновлення у попередній стан.

Missio in possessionem – введення у володіння.

Юридичні визначення та правила

Fiat justitia! - нехай живе правосуддя!

Justitia est fundamentum regni - правосуддя фундамент держави.

Actio nihil aliud est quam jus, quod sibi debetur iudicio persequendi - позов є не що інше як право (особи) здійснювати в судовому порядку свою вимогу.

Confessus pro iudicato habetur - той, хто визнав позов, програв справу.

Optima est lex quae minimum relinquit arbitrio iudicis; optimus iudex qui minimum sibi – той Закон найкращий, який найменше залишає для вирішення судді; той суддя найкращий, який бере на себе менше всього.

Omnis interpretatio vel declarat, vel extendit, restringit – кожне тлумачення або проголошує, або розширює, або обмежує.

Optima enim est legis interpretatio consuetudine, optimus legum interpretatio consuetudine – бо ж звичай є кращий тлумачник Закону.

Optima statuti interpretatio omnibus particulis ejusdem inspecfis (est) ipsum statutum – кращий тлумачник Закону, враховуючи всі його деталі, є сам Закон.

Jus est ars boni et aequi - право є мистецтво добра і справедливості.

Nunquam fictio sine lege – нема фікції без права.

Contra populum valentem populus currit praescripto – давність не тече проти того, хто юридичне не здатний звернутись за судовим захистом.

Currit tempus contra desidiosos et sui juris contemptores – час працює не на недбайливих і не на тих, хто не турбується про свої права.

Навчально-методична література

1. Підпригора О.А. Римське приватне право : підручник для студентів юрид. спец. ВНЗ. – 3-є вид., перероб. та доп /О.А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
2. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Основи римського приватного права: Підручник /В.І.Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та інш.; За заг ред.. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х.: Право, 2008, 224с.
4. Дождев Д.В. Римское частное право : учебник для вузов / под. общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2004. – 784 с.
5. Римское частное право: учебник / под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М. : Юриспруденция, 2002. – 448 с.
6. Гарсия Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / пер. с испан.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
7. Новицкий И.Б. Римское гражданское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.- 290с.
8. Франчози Дж. Институционный курс римского права / пер. с итал.; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2004. – 428 с.
9. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997.- 608с.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Норма, 2006. - 587с.
2. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право: Підручник. - К.: Атака, 2012. - 407с.
3. Макарчук В.С. Римське приватне право: Навчальний посібник [для студ. вищих навч. закладів]. - К.: Атіка, 2012. - 255с.
4. Новицкий И.Б. Римское право: ученик. - М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. - 298с.
5. Орач Є.М., Тищик Б.И. Основы римського приватного права: Курс лекцій. - Київ: «Юрінком Інтер», 2000. - 272с.
6. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 512с.
7. Покровский И.А. История римского права. - М.: Статут, 2004. - 540с.
8. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. - М.: Юриспруденция, 1999. - 512с.
9. Ферреро Г. Величие и падение Рима / В двух кн. Кн. 1, тома 1, 2. - СПб.: Наука, Ювента, 1997. - 476с.
10. Харитонов Е.О. Основы римского частного права. - Х.: ООО «Одиссей», 1998. - 288с.
11. Харитонов Е.О. Рецепція римського приватного права. Теоретичний та історико-правові аспекти. - Одеса, 1997. - 86с.
12. Яровая М.В. Римское частное право. - СПб. - Питер. 2004. - 192с.

Допоміжна

1. Агафонов С.А. Римське право: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К.: КНЕУ, 2005. - 143с.
2. Античная литература. Рим: Антология / Сост. Н.А. Федоров, В.И.Мирошникова. - 2-е изд. - 1988. - 720с.
3. Барон Ю. Система римского гражданского права. - СПб, 1909. - 250с.
4. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения / Пер. с чешского Ю.В. Пресняков. - М.: Юрид. лит., 1989. - 448с.
5. Белогруд Н.Е. Римское право. Источники, история, институции. - К., изд-во книжного магазина Розова И.А., 1897. - 243с.
6. Бобровникова Т.А. Повседневная жизнь римского патриция в эпоху разрушения Карфагена. - М.: Молодая гвардия, 2001. - 493с.
7. Вегнер В. Начало, распространение и падение всемирной империи римлян. В 2-х т. - Мн.: Харвест, 2002. - Т. 1.- 656с.; Т. 2.- 448с.
8. Вещные права на землю в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. - М., 2006. - 724с.
9. Гай. Институции. Книги 1-4 / Л.Л. Кофанов, В.А. Савельев (ред.); Ф.Дадынский (пер. с латин.); РАН, Институт всеобщей истории. - М.: Юрист, 1997. - 368с.

10. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Пер. с исп.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов.- М.: Статут, 2005. - 812с.
11. Гиббон Эд. История упадка и разрушения Римской империи: В 7т. Т.1. - 2-е изд., стер. - СПб.: Наука, 2006. - 428с.
12. Глиняна К.М. Вплив римського права на становлення та розвиток сучасного права Європи // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література, 2004. - Вип. 23. - С. 190-195.
13. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України / В.О. Гончаренко // Університетські наукові записки. - 2005. - № 3 (15). - С.121-125.
14. Дихта Н.М. Категорія фідучія в Стародавньому Римі: поняття та зміст fides та fiducia // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. - Одеса: «Фенікс», 2009. - Вип. 37. - 476с. - С. 164-171.
15. Дождев Д.В. Основания защиты владения в римском праве., М. - 1996. - 238с.
16. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под ред. член-корр. РАН, проф. В.С. Нерсесянца. - М.: Издательская группа ИНФРА М - НОРМА, 1996. - 704с.
17. Дождев Д. В. Римское архаическое наследственное право. - М.: 1993 // Древний Рим / Сост. Ф. Конти / Пер. с ит. - М.: Издательский дом «Ниола 21-й век», 2003. - 216с.
18. Задорожний Ю. Перспективи використання римського права у цивільному законодавстві України // Право України. - 2008. - № 10. - С. 149-153.
19. Задорожний Ю. Роль римського права у процесі становлення та розвитку університетів у країнах Західної Європи // Право України. - 2009. - № 3. - С. 153-160.
20. Задорожний Ю.А. «Руська правда» і римське право: порівняльний аспект // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2009. № 1 (87). - С. 49-53.
21. Институции Юстиниана. Перевод с латинского Д. Расснера. Под ред. Л.Л. Кофанова, В.А. Томсинова. (Серия «Памятники римского права») - М.: Зерцало, 1998. - 400с.
22. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права: Учеб.-метод. пособие для студентов заочного отделения. - Л.: Из-во Ленинградского университета, 1975. - 468с.
23. История Рима. В 5 т. Т. 1. Кн. 1, 2. До битвы при Пидне: Пер. с нем. Т. Моммзен. - М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: Фолио, 2001. - 684с.
24. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - К.: Істина, 2005. - 342с.
25. Качановский Ю.В. Римское право в XXI веке // Право и политика. - 2001. - № 4. - С. 4-11.
26. Качур В.О. Співвідношення понять «Persona», «Status» і «Caput» у римському праві // Часопис Київського університету права. - 2010. - № 2. - С. 21-25.
27. Кнабе Г.С. Древний Рим - история и повседневность. - М., 1986. - 84с.

28. Кнабе Г.С. Римское общество в эпоху ранней империи // История Древнего мира. - Т. 3. Упадок древних обществ. - М., 1982. - 116с.
29. Крылатые римские выражения / Авт.-сост. Ю. Цыбульник. - М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: Фолио, 2003. - 830с.
30. Ливий Тит История Рима от основания Города. В 3 т. Т.1. Кн. I-X / Тит Ливий; сост. коммент. Н.Е. Боданская, Г.П. Чистяков. - М.: Ладомир, 2005. - 312с.
31. Лубко І. Закони XII Таблиць: Навч. посібник / Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2006.- 64с.
32. Макарчук В.С. Основи римського приватного права. - Навч. посіб. - Вид. друге, доповн. - К.: Атіка, 2003. - 256с.
33. Моммзен Т. История Рима / Том 1, 2, 3 изд. второе, стереотип. - С.-Пб.: «Наука», 2005. - 733с.
34. Омельченко О.А. Римское право: Учебник. Издание второе, исправленное и дополненное. - М.: ТОН - Остожье, 2000. - 208с.
35. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. - М.: Зерцало, 1997. - 608с.
36. Пиляева В.В. Римское частное право. - СПб.: Питер, 2002. - 272с.
37. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів: Вид. 3-є, перероб. та доп. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. - 440с.
38. Підпригора О. Захист володіння за римським приватним правом / О. Підпригора // Право України. - 1999. - № 7. - С. 28-35.
39. Продаєвич І.С. Припинення зобов'язання неможливістю виконання у римському приватному праві // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. - Одеса: «Фенікс», 2009. - Вип. 37. - 476с. - С. 155-164.
40. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник). Перевод с македонского д.ю.н. проф. В.А. Томсинова и Ю.В. Филиппова / Под. ред. проф. В.А. Томсинова. - М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1999. - 448с.
41. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають з безпідставного набуття або збереження майна / Г.В. Пучкова // Автореферат дис. к.ю.н. - О., 2007. - 21с.
42. Рибачок В.А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права // Часопис Київського університету права. - 2009 - № 3. - С. 150-156.
43. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. - М.: Юристъ, 1997. - 544с.
44. Рогожа К.М. Фідуція в цивільних правовідносинах римського права і дореволюційної Росії // Університетські наукові записки. - 2005. - № 4(16). - С. 148-151.
45. Русу С.Д. Історико-правові передумови рецепції римського приватного права // Університетські наукові записки. - 2005. - № 3(15). - С. 12-16.
46. Савельев В.А. История римского частного права. - Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. - М., 1986. - 76с.

47. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: Учебник / Пер. с итал.; под ред. Д. В. Дождева. - М. : Изд-во Бек, 2000. - 400с.
48. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах / В.Святоцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2009. - Вип. 49. - С. 54-59.
49. Сергеенко М.Е. Жизнь Древнего Рима. - М., 1964. - 368с.
50. Федосеев П.М. Институт поруки за римським правом / П.М. Федосеев // Автореф. дис. к.ю.н. - Х., 2003. - 19с.
51. Федущак-Паславська Г. Становлення і розвиток правових конструкцій у Давньому Римі / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2011. - Вип. 52. - С. 120-126.
52. Харитонов Е.О. Основы римского частного права. - Ростов на Дону, Изд-во «Фенікс», 1999. - 416с.
53. Черниловский З.М. Лекции по римскому частному праву. - М.: Юрид. литература, 1991. - 480с.
54. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. - М.: Новый Юрист, 1997. - 224с.
55. Шала Л.В. Рецепція римського права в Україні: доктринальний рівень / Л.В. Шала // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2010. - № 1. - С. 25-30.
56. Comparative Legal Traditions in a Nutshell./ Glendon M., Gordon M., Osakwe C. - St. Paul, Minn: West Publishing, 1994. - 402p.
57. Taubenschlag R. Rzymskie prawo prywatne. – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1955. - 327s.
58. Kuryłowicz M. Historia i wspolczesnosc prawa rzymskiego. - Lublin: Wydawnictwo lubelskie, 1984.
59. Osuchowski W. Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykladu. – Warszawa, 1986.
60. Wolodkiewicz W., Zablocka M. Prawo rzymskie. Instytucje. – Warszawa, 2000.

Інформаційні ресурси

1. История Древнего Рима. URL: www.ancientrome.ru
2. История Древнего Рима. Публикации. URL: <http://ancientrome.ru/publik/index.htm>
3. История Древнего Рима. Римское право. Источники. Научная литература. Учебная литература. Справочная литература. URL: <http://ancientrome.ru/ius/index.htm>
4. Римське право. URL: <http://iuscivile.com/>
5. Університет Неаполя Федеріко II. Кафедра римського права, історії та теорії закону. URL: <http://www.dptromano.unina.it/>
6. Науковий журнал «IUS ANTIQUUM». URL: <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/>
7. Середньовічна історія: Римське право. Укази римських імператорів. Кодекси. Римське право і шлюб. Коментарі юристів. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/sbook-law.html>

Додаток А - Індивідуальні завдання

1. Теоретико-пізнавальне значення римського права для сучасної юриспруденції.
2. Формування римського приватного права.
3. Етапи розвитку римського права.
4. Інститут преторів у Стародавньому Римі.
5. Закони XII Таблиць - основне джерело стародавнього римського права.
6. Кодифікація імператора Юстиніана: мета, зміст, значення для формування права європейських держав.
7. Цивільне законодавство періоду Римської республіки.
8. Цивільне законодавство періоду принципату.
9. Цивільне законодавство пізньої імперії.
10. Рецепція Римського права у Західній Європі.
11. Вплив Римського права на законодавство Русі.
12. Римське право і законодавство Російської імперії.
13. Римське право і законодавство України.
14. Римське право і радянське цивільне законодавство.
15. Особливості правового становища вільновідпущеників і рабів у Стародавньому Римі.
16. Колонат у Стародавньому Римі.
17. Юридичні особи (*universitates*) в римському праві.
18. Порівняльна характеристика правового статусу римських громадян і латинів.
19. Особливості правового статусу перегрівів у Стародавньому Римі.
20. Формування інституту представництва у римському приватному праві.
21. Поняття і види споріднення в римському праві.
22. Римський шлюб та його види.
23. Батьківська влада у Стародавньому Римі.
24. Правове положення римської жінки.
25. Інститут пекулія і його різновиди у римському праві.
26. Право власності періоду Республіки.
27. Право власності по праву Юстиніана.
28. Правовий режим спільної власності (*condominium*).
29. Правовий режим володіння в римському праві.
30. Захист прав власності у римському приватному праві.
31. Персональні сервітути у Стародавньому Римі.
32. Особливості публіціанового позову у римському праві.
33. Посесорний захист володіння у римському праві.
34. Петиторний захист володіння у римському праві.
35. Речове і зобов'язальне право у Стародавньому Римі: порівняльний аналіз.
36. Зобов'язальне право в Стародавньому Римі.
37. Контракти і пакти у Стародавньому Римі. Загальні питання.
38. Воля та волевиявлення в договорах (контрактах) у римському праві.

39. Вади волі та їх значення у римському праві.
40. Забезпечення зобов'язань у римському праві.
41. Кондикційні позови в римському приватному праві.
42. Виникнення деліктних зобов'язань у римському праві.
43. Аквіліїв закон.
44. Історія римського спадкового права.
45. Заповіти в римському праві.
46. Самозахист у Римському цивільному праві.
47. Становлення цивільного процесу в давньоримській державі.
48. Легісакційний процес як історично перший тип давньоримського цивільного процесу.
49. Преторський захист у римському приватному праві.
50. Розвиток римського цивільного процесу в класичний період.
51. Судовий цивільний процес у посткласичний період у Стародавньому Римі.
52. Питання Римського права в українській класичній літературі.
53. Питання Римського права у російській класичній літературі.
54. Питання Римського права у сучасній літературі.

Додаток Б - Питання підсумкового контролю з римського приватного права

1. Предмет римського права.
2. Періоди розвитку римського права.
3. Системи римського приватного права: *jus civile*, *jus gentium*, *jus praetorium*.
4. Поняття та співвідношення *jus privatum* та *jus publicum*.
5. Відмінність римського приватного права від римського цивільного права.
6. Історична роль римського приватного права та його значення для сучасної цивілістики.
7. Відмінність пандектної системи від інституційної.
8. Поняття та види джерел права.
9. Звичай як джерело римського права.
10. Постанови народних зборів, постанови сенату.
11. Закони XII таблиць.
12. Преторські едикти як джерело римського права.
13. Діяльність юристів як джерело правоутворення.
14. Кодифікація Юстиніана.
15. Інституції та їх зміст.
16. Дигести Юстиніана.
17. Кодекс та його зміст.
18. Види імператорських конституцій.
19. Роль претора в судочинстві Стародавнього Риму.
20. Виникнення державного суду.
21. Поняття та види римського цивільного процесу.
22. Види позовів.
23. Легісакційний процес: поняття та загальна характеристика.
24. Загальна характеристика формулярного процесу.
25. Загальна характеристика екстраординарного процесу.
26. Особливі засоби преторського захисту.
27. Позовна давність.
28. Поняття суб'єкта права. Правосуб'єктність.
29. Правоздатність за римським правом.
30. Поняття та види дієздатності.
31. Обмеження дієздатності.
32. Правовий статус римських громадян.
33. Правовий статус латинів і перегринів.
34. Правовий статус вільновідпущеників і колонів.
35. Правове становище рабів.
36. Рабський пекулій.
37. Поняття та види юридичних осіб.
38. Сімейний стан.
39. Римська сім'я. Види споріднення в римській сім'ї (агнати, когнати).
40. Поняття та види шлюбу.
41. Умови вступу до шлюбу.
42. Шлюб з чоловічою владою *cum manu*.

43. Шлюб без чоловічої влади *sine manu*.
44. Конкубінат.
45. Підстави припинення шлюбу.
46. Особисті та майнові відносини подружжя в шлюбі.
47. Правові відносини батьків і дітей.
48. Встановлення та припинення батьківської влади.
49. Опіка та піклування.
50. Поняття речового права.
51. Поняття та класифікація речей в римському приватному праві.
52. Поняття та види володіння.
53. Володіння і тримання.
54. Захист володіння.
55. Поняття та зміст права власності.
56. Відмінність права власності від володіння.
57. Види права власності.
58. Набуття права власності.
59. Поняття манципації.
60. Відмінність похідного від первинного права власності.
61. Відмінність преторської власності від квіритської.
62. Правомочності власника.
63. Способи захисту права власності.
64. Поняття та види прав на чужі речі.
65. Поняття та види сервітутів.
66. Зміст права земельних сервітутів.
67. Виникнення і втрата сервітутів.
68. Суперфіцій та емфітевзіс.
69. Поняття та види застави.
70. Поняття іпотеки.
71. Поняття зобов'язання.
72. Кредитор та боржник як сторони в зобов'язанні.
73. Види зобов'язань.
74. Підстави виникнення зобов'язань.
75. Умови припинення зобов'язань.
76. Вина та її форми.
77. Забезпечення виконання зобов'язань.
78. Прострочення виконання зобов'язання.
79. Відповідальність боржника за невиконання зобов'язання.
80. Поняття договору за римським правом.
81. Види договорів.
82. Умови дійсності договорів.
83. Вербальні контракти: поняття та загальна характеристика.
84. Літеральні контракти: поняття та загальна характеристика.
85. Реальні контракти: поняття та загальна характеристика.
86. Консенсуальні контракти: поняття та загальна характеристика.
87. Поняття та види безіменних контрактів.

88. Пакти та їх види.
89. Квazіконтракти: поняття та загальна характеристика.
90. Делікти як джерело зобов'язань: поняття та загальна характеристика.
91. Квazіделікти як джерело зобов'язань: поняття та загальна характеристика.
92. Основні поняття інституту спадкування.
93. Спадкування за законом.
94. Спадкування за заповітом.
95. Зміст та форма заповіту.
96. Відкриття та прийняття спадщини.
97. Спадкова трансмісія.
98. Прийняття спадщини та його наслідки.
99. Легат: поняття та загальна характеристика.
100. Фідеїкоміс: поняття та загальна характеристика.
101. Лежача спадщина, її правовий режим. Відумерла спадщина.
102. Відповідальність спадкоємця за борги спадкодавця.
103. Поняття, форми та типи рецепції.
104. Рецепція Римського приватного права в сучасному українському праві.